

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΑΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του 'Επαναστατισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της 'Ελληνικής 'Αεροπορίας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΔΑΙΑ: 'Η 'Εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ό Διαφορισμός. 'Ενα παράδειγμα από την 'Αρχαία ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονογλ. Τροχίτης. 'Ενας μέσος διάσταλος του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΣΑΙΟΥ: 'Η 'Εφημερίδα «Καμπάνια», «'Εργατο των 'Εσόδων και των ντόπιων επιχειρήσεων», Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα 'Εκδόσεις της τυπογραφίας Γλακή με 'Επιμέλεια του 'Αββα Γραβενίτου στα χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του 'Αγιοστίτου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι 'Εμπορικές συντροφιές στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μισθωτορήματα, αγορά και παραγωγή του βιβλίου. Σκέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλόπουλου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βοστού ● Γ. ΚΥΠΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερφός μελετητής του Βενήθου ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ Γ. ΖΑΜΠΕΛΗ (1734-1743)

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.341](https://doi.org/10.12681/mnimon.341)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ Κ. (1985). ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ Γ. ΖΑΜΠΕΛΗ (1734-1743). *Μνήμων*, 10, 270–292. <https://doi.org/10.12681/mnimon.341>

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ Γ. ΖΑΜΠΕΛΗ
(1734 - 1743)

Στόχος αυτής της μελέτης είναι να εκμεταλλευθεί τις πληροφορίες που προσφέρει ένα σύνολο νοταριακῶν πράξεων, ὥστε να περιγράψει τὰ στοιχεία τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐμπορικῆς δραστηριότητος τῶν κατοίκων τῆς Λευκάδας σὲ μιὰ περιορισμένη χρονικὴ περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τοὺς ὅρους τοῦ τίτλου μας, παρακολουθήσαμε, μέσα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ λευκαδίτη νοτάριου Γεωργίου Ζαμπέλη¹, τὴ διαδικασία γιὰ τὴ σύσταση καὶ τὶς διάφορες πτυχὲς τῆς δράσεως τῶν συντροφιδῶν—ὅπως ὀνομάζονταν ἐκεῖνα τὰ χρόνια οἱ ἐμπορικὲς ἐταιρεῖες—στὰ πλαίσια τῆς ἐντόπιας κοινωνίας, ἀπὸ τὰ 1734 ὡς τὰ 1743.

Ἡ δεκαετία πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὴ χρονικὴ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία συντάχθηκαν οἱ νοταριακὲς πράξεις τοῦ ἀρχείου,² ἀναποκρίνεται σὲ δύο ἀξιοπαρατήρητα χρονικὰ σημεῖα τῆς λευκαδίτικης ἱστορίας: στὰ 1734 συμπληρώθηκε μισὸς αἰώνας βενετικῆς διοικήσεως τοῦ νησιοῦ, ὁπότε καὶ ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς διοικήσεως θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἔχει ἐπηρεάσει τὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν ὡς πρὸς τὴ δραστηριότητα τῶν κατοίκων· στὰ μέσα τοῦ 1743 ξέσπασε φοβερὸς λοιμὸς στὸ νησί—ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου μάλιστα ὑπέκυψε καὶ ὁ νοτάριος Γ. Ζαμπέλης—μὲ ὅλες τὶς καταστροφικὲς γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ συνέπειες πού εἶχε ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἡ ἐξάπλωση μιᾶς ἐπιδημίας³.

Τὸ ἀρχεῖο πού διαθέτουμε διατηρεῖται πλῆρες καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 961 δικαιοπραξίες, δύο ἀπὸ τὶς ὁποῖες παρέμειναν ἡμιτελεῖς. Ἡ δράση

---

1. Βρίσκεται στὸ νοταριακὸ Ἀρχεῖο τῆς Λευκάδας βλ. Σπ. Φλογαῖτης, «Τὸ νοταριακὸ Ἀρχεῖο Λευκάδας», ἀνάτ. ἀπὸ τὴν *Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 22 (1975 [=1977]), σ. 151, ἀρ. 12.

2. Ἀκριβέστερα, ὑπάρχει ἐπίσης ἓνα πληρεξούσιο πού συντάχθηκε στίς 16 Νοεμ. 1733.

3. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Λευκάδας κατὰ τὴ βενετοκρατία, βλ. Π. Ροντογιάννης, *Ἱστορία τῆς νήσου Λευκάδος*, τ. 1, μέρος ἔβδομο: «Ἐνετοκρατία (1684-1797)», Ἀθήνα, Ἑταιρεία Λευκοδικῶν Μελετῶν, 1980, σ. 501-675. Κ. Μαχαιρᾶς, *Ἡ Λευκάς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας (1684-1797)*, Ἀθήνα 1951.

γιά τήν ὁποία μᾶς μαρτυροῦν οἱ ὑπόλοιπες 959 δικαιοπραξίες ἐκτυλίσσειται κατὰ κανόνα στήν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ Ἀμαξική — ὅπου καί ἀσκούσε τὰ καθήκοντά του ὁ Γ. Ζαμπέλης— καί σπάνια στήν Πρέβεζα ἢ στή Βόνιτσα, τουλάχιστον ὡς πρός τίς ἐμπορικές δραστηριότητες.

Τό περιεχόμενο τοῦ ἀρχείου ἀντιπροσωπεύει μιᾶ μεγάλη ποικιλία δικαιοπραξιῶν πού καλύπτουν ὅλο τὸ φάσμα τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἀπό αὐτές τὸ ἐμπορικό δίκαιο ἀφοροῦν μόνο 18 πράξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες πάλι μόνο 10 εἶναι συντροφικές συμβάσεις⁴. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προσπαθήσαμε νὰ ἀντλήσουμε πληροφορίες γιὰ τίς συντροφίες ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν νοταρικῶν πράξεων.

Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στήν παράθεση τῶν στοιχείων, σκόπιμο εἶναι νὰ προβοῦμε σέ μιᾶ διευκρίνηση πού ἀφορᾶ τὸ ἀντικείμενο καί τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς μελέτης: δὲν περιλάβαμε στήν ἐπεξεργασία μας ἕνα ὀρισμένο ἀριθμὸ συντροφιῶν πού συνάπτονταν γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἀλυκῶν καί τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς περιφέρειας Λευκάδας, ὅπως ἐπίσης καί γιὰ τὴν εἴσπραξη τῶν δημοσίων προσόδων τοῦ νησιοῦ. Καί τοῦτο ἐπειδὴ οἱ διάφορες δικαιοπραξίες οἱ σχετικές μὲ αὐτές τίς συντροφίες βρίσκονται διάσπαρτες στ' ἀρχεῖα ὅλων τῶν τότε νοταριῶν τῆς Λευκάδας, ἔτσι ὥστε μόνο του τὸ ἀρχεῖο τοῦ Γ. Ζαμπέλη νὰ μὴ μᾶς πληροφορεῖ ἐπαρκῶς γι' αὐτές. Ἀλλὰ ὁ κύριος λόγος αὐτῆς τῆς ἐξαιρέσεως ἀνάγεται στὸ εἶδος καί τὸν τρόπο λειτουργίας αὐτῶν τῶν συντροφιῶν. Τόσο οἱ ἀλυκές ὅσο καί τὰ ἰχθυοτροφεῖα ἀποτελοῦσαν μονοπώλιο τοῦ βενετικοῦ Δημοσίου, πού ἐκμίσθωνε τὰ δικαιώματα ἐκμετάλλευσής τους σέ ἰδιώτες. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καί μὲ τὰ διάφορα εἶδη φόρων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καί δασμῶν. Ἔτσι, κάποιος ἰδιώτης — πού προερχόταν πάντοτε ἀπὸ τὸ ἀνώτατο κοινωνικὸ στρώμα, ὅπως μαρτυροῦν οἱ νοταριακές πράξεις— ἀγόραζε τὸ δικαίωμα ἐκμετάλλευσης τῶν ἐν λόγω πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν γιὰ ἕνα ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα, ὡς «πιέντζος καί πρεντζιπάλ παραδόρος» ἐναντι τῆς Βενετίας. Στὴ συνέχεια, τὸ άτομο αὐτὸ συνεταιριζόταν μὲ ἄλλους, μὲ συμβάσεις πού στήν οὐσία ἦταν συμβάσεις προσχώρησης, κατανέμοντας τίς ἀναγκαῖες ἐργασίες καί ἀποβλέποντας στὴ μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα τῆς ἐπιχείρησής τους, ἀλλὰ καί στήν ἀπὸ κοινοῦ ἀνάληψη τοῦ κινδύνου.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ σύμπηξη αὐτῶν τῶν συντροφιῶν δὲν ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ἰδιωτικῶν οικονομικῶν διεργασιῶν, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε μιᾶ «κατ' ἀνάθεση» ἐμπορική δραστηριότητα (ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται ὁ ὅρος) αὐτῶν οἱ ὁποῖοι προσφέρονταν νὰ ἐπενδύσουν τὰ κεφάλαιά τους

4. Δείγματα τῶν συντροφικῶν συμβάσεων δημοσιεύονται παρακάτω, στὸ Παράρτημα.

σε μιὰ ἐπιχείρηση ἤδη προδιαγραμμένη ἀπὸ τὴ βενετικὴ διοίκηση. Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ συντροφίες μὲ ἀντικείμενο ἐνδεικτικὸ τῶν προτιμῆσεων ὧσων ἀποφάσιζαν νὰ ἀκολουθήσουν ἐμπορικὴ δραστηριότητα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς συντροφίες οἱ ὁποῖες θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς διακρίνουμε σὲ δύο κύριες κατηγορίες, ἀνάλογα μὲ τὸ χῶρο ὅπου ἐκτυλισσόταν ἡ δράση τους: συντροφίες τοῦ χερσαίου καὶ συντροφίες τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς ὧσων διαφαίνεται ἡ ὑπαρξὴ μέσω τῶν πράξεων τοῦ Γ. Ζαμπέλη ἀνέρχεται σὲ 35, ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ ἐξετάσουμε τὶς 34, ἐπειδὴ γιὰ τὴ μία ἀπὸ αὐτὲς τὸ ἀρχεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τῶν συντρόφων, δὲν μᾶς προσφέρει κανένα ἄλλο στοιχεῖο.⁵ Ἀπὸ αὐτὲς τὶς συντροφίες, οἱ 25 πραγματοποιοῦσαν χερσαῖο ἐμπόριο, περιορισμένο μάλιστα στὸ ἔδαφος τῆς Λευκάδας, ἐνῶ οἱ 9 ἢ τὸ 26,5% μόνον ἀπὸ αὐτὲς προσανατόλιζαν στὴ θάλασσα τὸ πεδίο τῶν ἐνδιαφερόντων τους, γεγονός ἀξιοσημείωτο ἂν πάρει κανεὶς ὑπόψη του ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὴ δραστηριότητα νησιωτῶν, ἔστω κι ἂν αὐτὸ τὸ νησί βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν ἡπειρωτικὴ χώρα. Τέλος, ἄς ἀναφέρουμε ὅτι τὸ ἐπιχειρησιακὸ κέντρο αὐτῶν τῶν συντροφῶν βρισκόταν στὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ ἙΑμαξικὴ (μὲ τὴν ἐξαίρεση ἑνὸς ἐργαστηρίου σιδηρουργίας κι ἑνὸς ἀνεμόμυλου ποὺ βρισκόνταν στὴν Πρέβεζα⁶), ὅλοι δὲ οἱ σύντροφοι ἦταν λευκαδίτες.

Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ ἀρχείου, θὰ μπορούσαμε ἀκόμη νὰ διακρίνουμε δύο ἐπιμέρους ὁμάδες συντροφῶν σὲ καθμία ἀπὸ τὶς παραπάνω κατηγορίες. Ἐτσι λοιπὸν, ἀπὸ τὶς 25 συντροφίες τοῦ χερσαίου ἐμπορίου, οἱ 20 εἶχαν μονίμως ἐγκατεστημένο κέντρο δραστηριότητας (μύλοι, ἐργαστήρια, ἐλαιοτριβεῖα κ.λπ.), ἐνῶ τὸ ἀντικείμενο τῶν ὑπολοίπων 5 συνίστατο στὴν ἀγορὰ γεωργικῶν προϊόντων ἀπὸ τοὺς ἄμεσους παραγωγοὺς καὶ στὴ χοντρικὴ τους μεταπώληση στὴν πόλη. Ὡς πρὸς τὶς συντροφίες τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, στὴν πρώτη ὁμάδα μπορούμε νὰ περιλάβουμε ὄσες ἀπέβλεπαν στὴν ἀπὸ κοινῶν ἐκμετάλλευση ψαροκάικων, ποὺ ἦταν συνολικὰ 5, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες 4 ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἀγορὰ ἐμπορευμάτων, τὴ θάλασσα διαμετακόμιση καὶ τὴ μεταπώλησή τους.

Στὴ συνέχεια, ὁἶ ἐπιχειρήσουμε νὰ σκιαγραφήσουμε, πρῶτα, τὶς δραστηριότητες τῶν ἀτόμων ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ συμπήξουν μιὰ συντροφία καὶ τὶς οικονομικὲς διαστάσεις τῆς συνένωσής τους αὐτῆς· δεῦτερον, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴν παρουσία τῶν συντροφῶν στὰ πλαίσια τῆς σύγχρονης ἐντόπιας κοινωνίας· τέλος, θὰ περιγράψουμε τὸν τρόπο νομικῆς ὀργάνωσης αὐτῶν τῶν συντροφῶν.⁷

5. Ἰνβεντάριο 4 Ἰουν. 1741.

6. Καταχώριση 21 Μαΐου 1740 καὶ συνυποσχετικὸ δαιτησίας 8 Νοεμ. 1742.

7. Εἰδικὴ βιβλιογραφία σχετικὴ μὲ τὸ θέμα μας δὲν βρήκαμε. Ἐτσι, γιὰ μιὰ γενικὴ ἰδέα, βλ. J. Georgelin, *Venise au siècle des lumières*, Paris/La Haye, Mouton, 1978,

Α. Οί οικονομικές συνθήκες για τη δραστηριότητα των συντροφιών

Μετά την επιβολή της βενετικής κυριαρχίας στη Λευκάδα ο πληθυσμός της συνεχώς αυξανόταν, ενώ ο πανίσχυρος βενετικός στόλος κατάφερε να καταστείλει τις πειρατικές επιδρομές στο νησί που, εκτός από τις καταστροφές στην παραγωγή, δημιουργούσαν κλίμα ανασφάλειας μεταξύ των κατοίκων. Έτσι, από πρώτη όψη εξασφαλίστηκαν οι αναγκαίες εκείνες συνθήκες για την ομαλή λειτουργία της παραγωγής και την ύπαρξη πλεονάσματος που θα μπορούσε να διακινηθεί με τη μορφή εμπορευμάτων. Παρόλ' αυτά, τόσο η δημοσιονομική πολιτική της Βενετίας με τους πολυάριθμους φόρους και δασμούς που είχε επιβάλει όσο και ο ανταγωνισμός των προϊόντων της που προστατεύονταν με μιá σειρά ευεργετικά μέτρα δέν ευνοούσαν την ανάπτυξη του εμπορίου των ύποτελών σ' αυτήν επαρχιών⁸. Με ποιές λοιπόν διαδικασίες πορίζονταν τ' αναγκαία κεφάλαια όσοι άργότερα επρόκειτο ν' αναπτύξουν έμπορική δραστηριότητα μέσω συντροφιών;

Προσβλέποντας στο σύνολο των δικαιοπραξιών του άρχείου, οί όποίες άφορούσαν κάθε είδους διακίνηση περιουσιακών στοιχείων (άγοραπωλησίες, μισθώσεις, δωρεές, διαθήκες κ.λπ.), διαπιστώσαμε ότι, κατά ένα ποσοστό της τάξης του 65 - 70%, τó αντικείμενο αυτών των δικαιοπραξιών άφορούσε άγαθά του άγροτικού χώρου, δηλαδή άμπέλια, χωράφια κι έλαιόδεντρα. Αυτό τó ποσοστό πρέπει μάλλον νά θεωρηθεί ως ύψηλό αν πάρει κανείς ύπόψη του ότι την πελατεία του Γ. Ζαμπέλη άποτελοΰσαν κυρίως κάτοικοι της πόλης και ότι τά έν λόγω άμπέλια, χωράφια, έλαιόδεντρα βρίσκονταν κι αυτά—όπως ύποδηλώνεται—στα περίχωρα της πόλης. Πράγματι, θά μπορούσαμε νά δεχθούμε ότι οί γεωργικές έργασίες προσείλκυαν τόν κύριο όγκο κι αυτού του αστικού πληθυσμού της Λευκάδας. Σημειωτέον ότι τó ύπόλοιπο ποσοστό άφορούσε σπίτια, αστικά κτήματα, έργαστήρια, βάρκες κ.λπ.

Μέσα σ' αυτό τó περιβάλλον μπορούμε ν' άναζητήσουμε και τά άτομα που επρόκειτο άργότερα νά συστήσουν συντροφίες. Στις συντροφίες για τις όποίες διαθέτουμε πληροφορίες συμμετείχε ένα σύνολο 80 άτόμων.

1225 σ. Lane F., *Venise and history. The collected papers of Fr. C. Lane*, Baltimore 1966, 560 σ. J. Le Goff, *Marchands et banquiers du Moyen Age*, 5η έκδ., Παρίσι, PUF, 1972, 128 σ. R. Lopez, *La révolution commerciale dans l'Europe médiévale*, μετάφρ. J.- P. Delumeau, Παρίσι, Aubier Montaigne, 1974, 252 σ. J.- G. da Silva, "Fructification du capital et dynamique sociale dans les sociétés commerciales (XVIe - XVIIIe siècles)", σ. 63 - 132, in: *Troisième conférence internationale d'histoire économique* (Μόναχο 1965), τ. 5, Παρίσι 1974.

8. Βλ. Α. Άνδραάδης, *Περί της οικονομικής διοίκησης της Έπιτανήσου επί ένετοκρατίας*, Άθήναι, Έστία, 1914, τ. 1, σ. 63 έπ. και τ. 2, σ. 213 - 235. Έπίσης, του ίδιου, «Ο πληθυσμός των Ίονίων νήσων», *Οικονομική Έλλάς* (13) 8, 27 Μαρτ. 1910, σ. 163.

Θά πρέπει ωστόσο εξαρχῆς νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὅσοι συμμετείχαν σέ συντροφίες γιά τήν ἐκμετάλλευση ψαροκάικων δὲν ἐμφανίζονται παρά μόνο σέ πράξεις σχετικὲς μὲ τὸ δίκαιο τῶν προσώπων (διαθήκες, πληρεξούσια, σύμφωνα γάμου κ.λπ.), ἔτσι ὥστε νά μὴ γνωρίζουμε τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶχαν τὴν ιδιότητα τῶν συντρόφων. Ἀκόμη, ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους 72 συντρόφους, ἐπαρκῆ στοιχεῖα διαθέτουμε μόνο γιά τοὺς 35 ἀπὸ αὐτούς. Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν τὰ ἄτομα τὰ βρήκαμε νά δραστηριοποιῶνται στὸν ἀγροτικὸ χῶρο πρὶν συνεταιριστοῦν σέ κάποια συντροφία.

Ἔτσι, τοὺς εἶδαμε ν' ἀγοράζουν ἐπανειλημμένως χωράφια, ἀμπέλια ἢ ἐλαιόδεντρα στὰ περίχωρα τῆς πόλης,⁹ ὄχι ὁμως καὶ ἀκίνητα μέσα στὴν πόλη. Βρήκαμε ἐπίσης ἄτομα ποὺ κάποτε εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἐμφύτευση ἀμπελιῶν νά συνεταιρίζονται ἀργότερα σέ μαγαζὶ λιανικῆς πώλησης ἐμπορευμάτων, σέ φούρνο κ.λπ.¹⁰ Μερικὲς φορές, οἱ κατοπινοὶ σύντροφοι ἀναλάμβαναν τὴν καλλιέργεια κι ἐκμετάλλευση χωραφιῶν ἢ ὄνιπλιῶν δυνάμει ἀντίχρησης, μέχρι νά τοὺς καταβληθεῖ τὸ χρηματικὸ ποσὸν ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχαν παραχωρήσει ὡς δάνειο.¹¹ Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἄγνωστὸ καὶ τὸ φαινόμενο δύο ἄτομα, πρὶν συστήσουν συντροφία γιά τὴν ἐκμετάλλευση ἐργαστηρίου ἢ μύλου, νά ἔχουν ἤδη συνεργαστεῖ σέ διάφορες γωργικὲς ἐργασίες.¹²

Γενικὰ λοιπὸν, διαπιστώσαμε ὅτι ὅλοι οἱ σύντροφοι γιά τοὺς ὁποίους διαθέτουμε πληροφορίες δραστηριοποιῶνταν στὸν ἀγροτικὸ χῶρο πρὶν συμπήξουν συντροφία. Θά μπορούσαμε ἐπίσης νά πιθανολογήσουμε ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς δραστηριότητες ἀντλοῦσαν κυρίως τὰ κεφάλαια τὰ ὁποῖα ἐπένδυσαν ἀργότερα στὶς συντροφίες τους. Πράγματι, τόσο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Γ. Ζαμπέλη ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν νοταρίων Ἰω. Γαβαλά καὶ Βιτζ. Γαϊτάνη ποὺ ἐξετάσαμε συμπληρωματικῶς, δὲν ἐπισημάνουμε περιπτώσεις ὅπου οἱ μέλλοντες σύντροφοι νά εἶχαν, γιά παράδειγμα, ἤδη πωλήσει μέρος τῆς περιουσίας τους ἢ δανειστεῖ χρηματικὰ ποσά, γεγονὸς ποὺ θά μπορούσε ἐνδεχομένως ν' ἀποδοθεῖ στὴν προσπάθειά τους γιά ἐξέυρεση κεφαλαίων.

9. Ἀγοραπωλήσεις 24 Ἰουν. 1736, 18 Ἰαν. 1738· ἐξόφληση 20 Ἰουν. 1736 κ.λπ. Βλ. ἐπίσης ἀπὸ τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο τοῦ Βιτζ. Γαϊτάνη, τὶς διαδοχικὲς ἀγορὲς χωραφιῶν 4 καὶ 18 Φεβρ., 23 καὶ 30 Μαρτ., 4 Ἀπρ., 11, 12 καὶ 18 Μαῖου 1735) ἀπὸ ἄτομο ποὺ ἀργότερα συμμετεῖχε σέ συντροφία (συντροφικὴ σύμβαση 10 Αὐγ. 1740 τοῦ ἀρχείου Γ. Ζαμπέλη).

10. Ἐμφυτεύσεις 27 Ἰουν. 1736, 30 Μαρτ. 1740· διανομὴ ἀμπελιοῦ 31 Μαρτ. 1741· λύση συντροφίας 28 Ἰουν. 1740· διαθήκη 28 Ἰουν. 1743.

11. Ἀντιχρήσεις 17 Ἰαν. 1737, 21 Ἰουν. 1738, 28 Ἰαν. 1740.

12. Συμβιβασμὸς 3 Ἀπρ. 1736· ἰνβεντάριο 19 Ἰαν. 1740· λιβέλλο 30 Αὐγ. 1737 συντροφ. σύμβαση 23 Φεβρ. 1743.

Ἐξάλλου, φαίνεται ὅτι τὰ ἄτομα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολούμαστε ἀκολουθοῦσαν ἐμπορική σταδιοδρομία σὲ πρώτη γενιά, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κατὰ κανόνα δὲν διαδέχονταν κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο στὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐπιχείρησής τους, ἀλλὰ πρῶτοι αὐτοὶ δραστηριοποιούνταν σ' αὐτὸ τὸν τομέα.¹³ Δὲν ἀναφερόμαστε βέβαια καὶ σὲ ὅσους συμμετεῖχαν διαδοχικὰ σὲ διάφορες συντροφίες. Πράγματι, ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν νοταριακῶν πράξεων προβάλλει ἡ περίπτωση ἑνὸς ἀριθμοῦ συντρόφων ποῦ, ἀφότου εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμπορεύονται, συνεταιρίζονταν διαδοχικὰ μὲ διαφορετικὰ πρόσωπα καὶ συχνὰ σὲ διαφορετικῆς μορφῆς δραστηριότητες.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ εἶδους τῶν εἰσφορῶν γιὰ τὴ σύσταση συντροφιδῶν, θὰ μπορούσαμε ἐξαρχῆς νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ ὕψος τοῦ κεφαλαίου δὲν καθοριζόταν τόσο σὲ συνάρτηση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιδιωκόμενης ἐμπορικῆς δραστηριότητος ὅσο μὲ τὴ διαθέσιμότητα περιουσιακῶν ἀξιών γιὰ ἐπένδυση. Πρὸς αὐτὴ τὴν ἄποψη συνηγοροῦν, ἀπὸ τὴ μιά, ἡ διαφορὰ ποῦ ὑπῆρχε στὸ κεφάλαιο συντροφιδῶν μὲ τὸν ἴδιο ἐταιρικό σκοπὸ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ γεγονός ὅτι σὲ μεγάλο ἀριθμὸ συντροφιδῶν μέρος ἢ καὶ ἕνας μόνον ἀπὸ τοὺς συντρόφους εἰσέφεραν σὲ χρῆμα ἢ ἄλλες περιουσιακὲς ἀξίες, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀρκοῦνταν στὴν παροχὴ προσωπικῆς ἐργασίας. Πάντως, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ποῦ ἢ εἰσφορά δὲν συνίστατο σὲ ρευστό, ἢ ἀξία τῆς ἐκτιμῶταν ὡστόσο πάντοτε σὲ χρῆμα.

Ἔτσι, τὸ κεφάλαιο μιᾶς συντροφίας γιὰ τὴν ἀγορὰ σιταριοῦ ἀπὸ τοὺς παραγωγὸς καὶ τὴ μεταπώλησή του στὴν πόλη, γιὰ παράδειγμα, μπορούσε νὰ κυμαίνεται ἀνάμεσα στὰ 100 καὶ 300 τζεκίνια,¹⁴ ὅπως ὑπῆρξε καὶ περίπτωση ὅπου πρᾶμάτεια ἀποτιμήθηκε στὰ 300 τζεκίνια ὅταν συστήθηκε συντροφία σὲ μαγαζὶ λιανικῆς πώλησης γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή της.¹⁵ Σύμφωνα μὲ μερικὰ παραδείγματα, ἡ εἰσφορά κάθε συντρόφου γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἐργαστηρίου ἦταν τῆς τάξης τῶν 20 τζεκ. ἐφόσον ὅλοι εἰσέφεραν σὲ χρῆμα, τὴ στιγμή ποῦ—σχεδὸν ταυτόχρονα—ἡ τιμὴ πώλησης ἑνὸς ἐλαιοτριβείου μαζί μὲ τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ ἀποτιμήθηκε περίπου 30 τζεκ.¹⁶ Πάντοτε ὡς πρὸς τίς συντροφίες τοῦ χερσαίου ἐγκατεστημένου ἐμπορίου, ἐνῶ τὸ μερίδιο ἑνὸς συντρόφου σὲ μύλο εἶχε ἀποτιμηθεῖ στὰ 63 τζεκ., τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ἕνας μύλος πούληθηκε συνολικὰ 36 τζεκ.¹⁷

13. Βλ. ὅμως ἐξαίρεση στὸ συνυποσχετικό διαιτησίας καὶ ἀπόφαση 8 καὶ 13 Νοεμ. 1742.

14. Λύση συντροφίας 16 Μαῖου 1743· διαθήκη 22 Ἰουλ. 1743.

15. Συντροφ. συμβ. 9 Μαρτ. καὶ 15 Δεκ. 1735.

16. Ἄγοραπωλ. 22 Αὐγ. 1739, 10 Δεκ. 1741· διαθήκες 1 Δεκ. 1738, 18 Μαῖου 1741.

17. Ἄγοραπωλ. 26 Ἀπρ. 1741· ἐξόφληση 23 Ἰαν. 1741.

Εϊδικά ως πρὸς τὶς συντροφίαις γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση μύλων, τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου δὲν προσδιορίζοταν ἐκ τῶν προτέρων: οἱ σύντροφοι κατένεμαν μεταξύ τους ὑπὸ τύπο εἰσφορῶν τὸ μίσθωμα ἢ τὴν ἀξία τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ μύλου, τὴν ἀπαιτούμενη ἐργασία οἰκοδόμησης, τὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὴ λειτουργία του καὶ ἄλλα τυχὸν ἔξοδα μέχρι τὴν ἀποπεράτωση τοῦ μύλου, ἐκτιμώντας σὲ χρῆμα τὴν εἰσφορὰ καθενὸς καὶ προβλέποντας τὸ ἐνδεχόμενο συμπληρωματικῶν εἰσφορῶν.¹⁸ Ὡς πρὸς τὶς συντροφίαις γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση ψαροκάικων, τὰ παραδείγματα ποῦ διαθέτουμε μαρτυροῦν διαφορετικὴ διαδικασία γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι, στὴν ἀρχὴ ἐκτιμοῦσαν τὴν ἀξία τοῦ σκάφους ποῦ εἰσέφερε ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους καὶ στὴ συνέχεια διαιροῦσαν αὐτὴ τὴν τιμὴ σὲ μερίδια: ὁ σύντροφος ποῦ ἀναλάμβανε νὰ κυβερνάει τὸ σκάφος ὄφειλε νὰ ἐργάζεται δωρεάν, μέχρι νὰ καλυφθεῖ ἡ ἀξία τοῦ μεριδίου του στὸ κεφάλαιο.¹⁹ Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὶς συντροφίαις ἀγορᾶς, θαλάσσιας διαμετακόμισης καὶ μεταπώλησης πρᾶματιῶν, ὅλοι εἰσέφεραν σὲ χρῆμα. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος ὡστόσο τοῦ κεφαλαίου τους, ὑπῆρχε μία κλιμάκωση ἀνάμεσα σὲ 20 τζεκ. γιὰ τὸ ἐμπόριο μὲ τὰ γειτονικὰ νησιά καὶ σὲ 323 τζεκ. γιὰ τὸ ἐμπόριο μὲ τὶς πόλεις τοῦ «Πουνέντε», σύμφωνα μὲ τὰ παραδείγματα μας.²⁰

Ποιὸ ἦταν ὅμως τὸ κοινωνικὸ ἀντίστοιχο ὄλων τῶν παραπάνω οἰκονομικῶν μεγεθῶν ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, ἔναντι ποιῶν ἀγαθῶν τὰ ἄτομα ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν προτίμησαν νὰ ἐπενδύσουν τὶς περιουσίες τους σὲ ἐμπορικὲς δραστηριότητες; Θὰ μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε μερικὲς τιμὲς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς: ἕνα σχετικὰ μεγάλο σπίτι στὴν πόλη ἀγοραζόταν γύρω στὰ 40 - 45 τζεκ., ἐνῶ ἡ τιμὴ ἐνὸς καινούριου ἀμπελιοῦ στὰ περὶχωρα τῆς πόλης κυμαινόταν γύρω στὰ 25 τζεκ. καὶ μιᾶς ἐλιᾶς στὴν ἴδια περιοχὴ 1,5 - 2 τζεκ. ἡ τιμὴ ἐνὸς βουβαλόπετσου ἦταν περίπου 3 τζεκ.²¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ξέρομε ὅτι μία βάρκα πουλήθηκε 10 τζεκ. ἢ ὅτι ἡ μέση τιμὴ ἐνὸς ψαροκάικου κυμαινόταν γύρω στὰ 45 τζεκ.²²

Εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι διαμέσου τῶν νοταριακῶν πράξεων δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ κατανοήσουμε τὶς ἰδιαίτερες ἐκείνες συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες πραγματοποιοῦνταν ἡ διακίνηση τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, καί,

18. Συντροφ. συμβ. 2 Δεκ. 1739, 6 Ἰουν. 1742· καταχώριση 23 Φεβρ. 1743 κ.λπ.

19. Συντρ. συμβ. 7 Αὐγ. 1740· συμβ. ναυτολόγησης 4 Φεβρ. 1740 κ.λπ.

20. Κωδῖκελλο 15 Ἰουλ. 1737 συντροφ. συμβ. 5 Αὐγ. 1739, 10 Αὐγ. 1740, 7 Μαρτ. 1742.

21. Βλ. γιὰ παράδειγμα ἀγοραπωλ. 20 Ὀκτ. 1735, 5 Ἰαν. καὶ 6 Αὐγ. 1736, 31 Ἰαν. καὶ 14 Δεκ. 1738· πληρεξούσιο 23 Αὐγ. 1736.

22. Καταχώρ. 12 Νοεμ. 1742· συντρ. συμβ. 7 Αὐγ. 1740· ἀγοραπωλ. 22 Σεπτ. 1738.

κατά συνέπεια, δέν μπορούμε παρά νά πιθανολογήσουμε τήν οικονομική άντιστοιχία τών αγαθών έκείνη τήν έποχή. Άπ' όσα όμως προαναφέρθηκαν, θά μπορούσαμε τουλάχιστον νά υποθέσουμε ότι ή διαδικασία σχηματισμού του κεφαλαίου άποτελοϋσε μιá προσπάθεια άρκετά δύσκολη για τούς συντρόφους. Ήτσι, τούς βρήκαμε νά δραστηριοποιούνται στόν —πιό άσφαλή γι' αϋτούς— άγροτικό χώρο άπ' όπου θά μπορούσαν ν' άντλήσουν εισοδήματα: είδαμε άκόμη ότι πολλοί άπ' αϋτούς δέν ήταν σέ θέση νά εισφέρουν παρά τήν προσωπική τους έργασία. Τέλος, ή διακύμανση στις ποσότητες κεφαλαίων συντροφιών με τόν ίδιο έμπορικό σκοπό ένισχύει τήν παραπάνω άποψη.

Β. Ή παρουσία τών συντροφιών στην έντόπια κοινωνία

Θά μπορούσαμε τώρα νά έρευνήσουμε πιό άναλυτικά τήν ταυτότητα τών 34 συντροφιών πού μās ένδιαφέρουν και νά σκιαγραφήσουμε τή θέση τους στόν κοινωνικό χώρο τής Λευκάδας κατά τή χρονική περίοδο πού προαναφέραμε.

α) *Συντροφίες του χερσαίου έμπορίου.* Στις 20 συντροφίες αϋτής τής κατηγορίας με μονίμως έγκατεστημένο κέντρο δραστηριότητας, ύπήρχαν 5 άνεμόμυλοι, 3 μαγαζιά λιανικής πώλησης έμπορευμάτων,²³ 2 έλαιοτριβεΐα, 2 έργαστήρια σιδηρουργίας, 2 έργαστήρια κατεργασίας κτηνοτροφικών προϊόντων, 1 ύφαντουργείο, 1 φούρνος, ένδó οί υπόλοιπες 4 άναφέρονταν με τή γενική όνομασία «συντροφίες σέ έργαστήρια», χωρίς άπό τó σύνολο του άρχείου νά προσδιορίζεται τó άντικείμενό τους. Ή παραπάνω όμάδα συντροφιών άποτελοϋσε τó 59% του συνόλου τών 34 συντροφιών για τις όποιες διαθέτουμε στοιχεία και σέ αϋτές συμμετείχαν 42 συνολικά σύντροφοι, κατά μέσο όρο δηλαδή 2 σύντροφοι ή και 3 σέ καθεμία.

Ός πρós τή διαχείριση τών συμφερόντων τής συντροφίας και τήν επιδίωξη του έταιρικού σκοπού, διαγράφονταν δύο ένδεχόμενα άπό τή συμφωνία σύστασης της: είτε οί σύντροφοι ανάλάμβαναν άπό κοινού τις άναγκαΐες έργασίες για τήν πραγματοποίηση τής έμπορικής δραστηριότητας είτε τις κατένεμαν μεταξύ τους.

Στήν πρώτη περίπτωση έχουμε τó παράδειγμα έργαστηρίων, όπου οί σύντροφοι είχαν άποφασίσει νά ένεργοϋν άπό κοινού. Όταν μάλιστα κάποτε ένας σύντροφος παρέβη αϋτή τή συμφωνία και προέβη σέ άγορά χωρίς τή

23. Προτιμήσαμε αϋτή τήν έκφραση για νά χαρακτηρίσουμε αϋτό πού στο κείμενο τών νοταριακών πράξεων άποκαλείται «έργαστήρι μαρτζεργιό» (*mercerie*) και πού, κατά λέξη, θά έπρεπε νά μεταφραστεί ως ψιλικατζίδικο — μιá σύγχρονη όνομασία δηλαδή πού δέν θ' άνταποκρινόταν στην ύποδηλούμενη πραγματικότητα έκείνης τής έποχής.

συγκατάνευση του συντρόφου του, τότε ο τελευταίος κατάγγειλε τη συντροφία τους και ανέθεσαν σε «κριτές ἀρμπίτρους» το διακανονισμό της διαφοράς τους.²⁴ Στη δεύτερη περίπτωση, εκτός από το παράδειγμα μύλων όπου (όπως προαναφέραμε) κατανέμονταν οι εργασίες για την οικοδόμηση και λειτουργία τους, οι νοταριακές πράξεις μαρτυρούν και για τη λειτουργία συντροφιών σε μαγαζιά λιανικής πώλησης έμπορευμάτων: ο ένας από τους συντρόφους αναλάμβανε να εισφέρει στο μαγαζί το σύνολο των έμπορευμάτων προς πώληση και να ασχολείται συνεχώς με την προμήθεια πραγμάτων για το μαγαζί, ενώ οι άλλοι δύο θύελλαν «να μένουν στο εργαστήριο και να πουλούν το πράγμα όπου έχουν ένδυμένο».²⁵ Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, προβλεπόταν σχετικά «να μην ήμπορη ο ένας ποτέ να κάνει τίποτες χωρίς την γνώμη του άλλου», πράγμα που σημαίνει ότι όλοι θεωρούνταν ως δραστηριοποιημένοι στις υποθέσεις της συντροφίας.

Όσο για τις 5 συντροφίες που απέβλεπαν στην αγορά γεωργικών προϊόντων από τους παραγωγούς και στη μεταπώλησή τους στην πόλη, αντικείμενο της έμπορίας τους ήταν το σιτάρι και το λάδι. Η συνοχή αυτών των συντροφιών θα πρέπει να ήταν αρκετά χαλαρή εφόσον δραστηριοποιούνταν ουσιαστικά κάθε χρόνο την εποχή μετά τη σοδειά των παραπάνω προϊόντων. Αυτό άλλωστε μαρτυρεί και το παράδειγμα μιας συντροφίας σιταριού που διαλύθηκε στα μέσα του 1743, αφού υπήρχε ήδη «από το 1732, του Αυγούστου και Σεπτεμβρίου ταίς ημέραις».²⁶ Σ' αυτές συμμετείχαν συνολικά 11 άτομα.

β) *Συντροφίες του θαλασσίου έμποριου*. Σύμφωνα με τα δεδομένα του αρχείου, δραστηριότητα που εκτυλισσόταν άμιγώς στο θαλάσσιο χώρο ασκούσαν μόνο οι 5 συντροφίες για την εκμετάλλευση ψαροκάικων, στις οποίες συμμετείχαν 8 άτομα.²⁷ Σε καθεμιά από αυτές τις συντροφίες συμμετείχαν δύο άτομα, όπου ο ένας εισέφερε «μίαν τράταν και την φελουκούλαν όλην άρματωμένην, με όλα της τα χρειαζόμενα δια την τέχνην την άλιευτικήν» και ο άλλος αναλάμβανε «να δουλεύη καλά και αναμπιστευμένα την τράταν». Εφόσον λοιπόν οι εν λόγω συντροφίες είχαν αυτή τη μορφή, όφειλουμε να επισημάνουμε το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό των συντρόφων οι οποίοι εργάζονταν αποκλειστικώς στη θάλασσα και που τους υπολογίσαμε σε 5 ή 7% επί του συνόλου των 72 συντρόφων των οποίων γνωρίζουμε το χώρο δραστηριότητας. Το γεγονός είναι αξιοσημείωτο αν αναλογιστεί κανείς ότι πρόκειται για τη δραστηριότητα των

24. Βλ. συνοπσχ. διατ. και απόφαση διατ. 12 και 13 Φεβρ. 1736.

25. Συντροφ. συμβάσεις 9 Μαρτ. και 15 Δεκ. 1735, 6 Ίουν. 1742 κ.λπ.

26. Βλ. λύση συντροφίας 16 Μαΐου 1743.

27. Ένας από τους συντρόφους συνεταιρίστηκε τρεις φορές διαδοχικά (συντρ. σύμβ. 7 Αύγ. 1740· σύμβ. ναυτολόγ. 4 Φεβρ. 1740· αγοραπωλ. 19 Ίουλ. 1742).

κατοίκων ἑνὸς νησιοῦ. Δὲν θὰ ἔπρεπε ὥστόσο νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἄσχετο μὲ τὴν ἐκ παραλλήλου διεξαγωγὴ τῆς ἀλιείας ἀπὸ τὰ δύο ἰχθυοτροφεία τῆς περιοχῆς, πού δὲν ἄφηνε μεγάλο πεδίο δράσης στοὺς μεμονωμένους ψαράδες. Ἴσως λοιπὸν ἐπειδὴ ἀπαιτοῦνταν ἰδιαίτερες ἱκανότητες ἀπὸ μέρους τοῦ καπετάνιου τῶν ἀλιευτικῶν σκαφῶν ὥστε νὰ ὑποσκελιστεῖ ὁ ἔμπορικὸς κίνδυνος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ φυσικὸς κίνδυνος τῆς θάλασσας, Ἴσως λοιπὸν γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὰ συμβαλλόμενα μέρη συμφωνοῦσαν ν' ἀπολαμβάνει ὁ καπετάνιος τὰ 2/3 τῶν κερδῶν—«ἔνα μερδικὸ ξέχωρα διὰ τὸ караβοкуράτο του, κατὰ τὸ συνήθειον καὶ τῶν ἄλλων τρατῶν τοῦ τόπου»— ἐνῶ ἀντιθέτως συμφωνοῦσαν «ὄ,τι ζημία γίνῃ νὰ ἀγροικῆται ἐν τῷ μέσῳ τους».

Στὶς 4 συντροφίες γιὰ τὴν ἀγορά, θαλάσσια διαμετακόμιση καὶ μεταπώληση πρματειῶν συμμετεῖχαν 11 ἄτομα, δύο ἢ τρεῖς δηλαδὴ σὲ καθεμία ἀπὸ αὐτές. Στὶς 3 ἀπὸ αὐτὲς προβλεπόταν ἡ ἀγορὰ καὶ συγκέντρωση στὴ Λευκάδα πρματειῶν ἀπὸ δέρματα, πρινοκόκκι καὶ σφουγγάρια, ἀντιστοίχως. Στὴ συνέχεια, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ εἴτε ἕνας ἀπ' ὅλους, οἱ σύντροφοι προβλεπόταν νὰ ταξιδέψουν γιὰ νὰ πουλήσουν τὴν πρματεία τους: γενικὰ στὸν «Πουνέντε» ὡς πρὸς τὰ σφουγγάρια· εἰδικὰ στὴ Βενετία ὡς πρὸς τὸ πρινοκόκκι· καὶ ὡς πρὸς τὰ δέρματα ἐκεῖ ὅπου θὰ ἔκριναν συμφέρον νὰ ταξιδέψει ὁ ἐξουσιοδοτημένος σύντροφος. Ὡς πρὸς τὴν τελευταία περίπτωση, γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἐν λόγω σύντροφος τελικὰ ταξίδεψε στὴ Μεσσηνί τῆς Σικελίας, ἀπ' ὅπου κι ἔφερε τὸ μικρόβιο τοῦ λοιμοῦ στὴ Λευκάδα.²⁸ Τέλος, μὲ τὰ χρήματα ἀπὸ αὐτὲς τὶς πωλήσεις, στὶς δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς περιπτώσεις, προβλεπόταν ἡ ἀγορὰ εἴτε «κασονιῶν»(;) ἀπὸ τὴ Μπρέσια εἴτε ἄλλων εἰδῶν, ἡ εἴσαγωγή καὶ μεταπώλησή τους στὴ Λευκάδα.²⁹ Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ ἐμπόριο λοιπὸν γινόταν ἀποκλειστικῶς μὲ τὶς ἰταλικὲς πόλεις.

Ἡ τέταρτη ἀπὸ εἰς συντροφίες αὐτῆς τῆς ομάδας ἀφοροῦσε τὴν ἀγορὰ λαδιοῦ ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά καὶ τὴ μεταπώλησή του στὴ Λευκάδα. Κι αὐτό, ἐνῶ ξέρουμε ὅτι ἡ Λευκάδα εἶχε μεγάλη ἐλαιοπαραγωγή, τόση ὥστε νὰ γίνεταί κι ἐξαγωγή πρὸς τὴ Βενετία. Τελικὰ, ἂν καὶ τὸ ταξίδι στὴν Κεφαλονιά ἔγινε ἤδη τὸ Νοέμβρη τοῦ 1736, τὸ λάδι βρισκόταν ἀκόμη ἀπούλητο στὴν ἀποθήκη ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συντρόφους τὸν Ἰούλη τοῦ 1737.³⁰

Σὲ καμία ἀπὸ τὶς παραπάνω περιπτώσεις δὲν καθοριζόταν ἡ ποσότητα τῆς πρὸς ἐμπορία πρματείας ἐκ τῶν προτέρων. Σὲ ὅλες ὅμως τὶς περιπτώσεις καθοριζόταν τὸ διατιθέμενο κεφάλαιο γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς συντροφικῆς δραστηριότητος: 323 τζεκ. γιὰ τὸ πρινοκόκκι, 150 τζεκ. γιὰ τὰ δέρ-

28. Διαθήκη 31 Ὀκτ. 1742.

29. Συντρ. συμβ. 5 Αὐγ. 1739, 10 Αὐγ. 1740.

30. Κωδῖκελλο 15 Ἰουλ. 1737.

ματα, 84 τζεκ. για τα σφουγγάρια, 20 τζεκ. για την εισαγωγή λαδιού από την Κεφαλονιά. Πράγματι η διαθεσιμότητα κεφαλαίων μοιάζει να ήταν το κύριο πρόβλημα, αλλά και το κίνητρο για τη σύσταση και δραστηριοποίηση αυτού του είδους συντροφιών — με ευκαιριακό λίγο ως πολύ χαρακτήρα, εφόσον δεν είδαμε πουθενά τα ίδια πρόσωπα να επαναλαμβάνουν από κοινού την ίδια μορφή δραστηριότητα.

Με βάση πάντα τα δεδομένα του αρχείου μας, η πρώτη παρατήρηση που θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε είναι σχετική με το αντικείμενο της εμπορικής δραστηριότητας των συντροφιών. Πριν όμως, θα παραμερίσουμε προσωρινά τις συντροφίες αγοράς, διαμετακόμισης και μεταπώλησηςπραματειών, και θα περιοριστούμε σ' εκείνες που συστήθηκαν με την πρόθεση να ασκήσουν εμπορική δραστηριότητα σε μονιμότερη βάση. Ός προς τις συντροφίες αυτές (του χερσαίου εμπορίου) παρατηρούμε ότι, εκτός ίσως από τα εργαστήρια σιδηρουργίας ή το ύφαντουργείο, το αντικείμενο δράσης τους συνίστατο στην πρωτογενή κατεργασία γεωργικών προϊόντων από τους μύλους, τα έλαιοτριβεία και τα λοιπά εργαστήρια, ενώ δεν έτιθετο θέμα κατεργασίας για τα μαγαζιά λιανικής πώλησης έμπορευμάτων, όπως είναι προφανές. Ακόμη, όπως θα μπορούσαμε να υποθέσουμε αλλά και όπως μαρτυρούν διάφορα στοιχεία από τις νοταριακές πράξεις, ή λειτουργία αυτών των συντροφιών δεν άπαιτούσε την ύπαρξη ενός σύνθετου μηχανικού έξοπλισμού, καθώς απέβλεπαν μάλλον στην ικανοποίηση στοιχειωδών καταναλωτικών αναγκών του εντόπιου πληθυσμού.

Αντιθέτως, αν ρίξουμε μιά ματιά στις διαθήκες, ίνβεντάρια, προικοσύμφωνα και άλλες πράξεις του αρχείου, όπου περιγράφεται ή περιουσία μεγάλου μέρους του λευκαδίτικου πληθυσμού, θα διαγνώσουμε την ύπαρξη μιās μεγάλης ποικιλίας αντικειμένων των οποίων ή κατασκευή άπαιτούσε περιπλοκότερη διαδικασία κατεργασίας, όπως πολυάριθμα είδη επίπλωσης κι ένδυμασίας, ακόμη και είδη πολυτελείας, όπως διαφόρων ειδών κοσμήματα. Προφανώς το έμπόριο αυτών των ειδών δεν ήταν άγνωστο στην εντόπια κοινωνία, με τη διαφορά ότι δεν το εξυπηρετούσαν οι υπάρχουσες εκεί συντροφίες κατασκευής προϊόντων.

Από την άλλη ώστόσο, τα παραδείγματα συντροφιών που έκτελούσαν το εξαγωγικό έμπόριο με τις Ιταλικές πόλεις, έστω κι ελάχιστα, δεν παύουν να είναι ένδεικτικά λόγω του αντικειμένου αυτής της εμπορίας: δέρματα, πρινοκόκκι, σφουγγάρια πουλιούνταν στις Ιταλικές πόλεις και όχι, για παράδειγμα, λάδι ή άλλα αγροτικά προϊόντα που παρήγε το νησί σε άφθονία. Η εξέγηση του φαινομένου αυτού πρέπει να αναζητηθεί στο χαρακτήρα και τις προτιμήσεις της αγοράς των Ιταλικών πόλεων. Έπειδή τα προϊόντα αυτά ήταν αδύνατο να τα κατεργαστούν τα εργαστήρια της Λευ-

κάδας—όπου και η αγορά δέν ήταν ιδιαίτερα μεγάλη—εξάγονταν ως πρώτες ύλες στις διάφορες ιταλικές πόλεις, όπου οι εκεί υπάρχουσες βιοτεχνίες θά μπορούσαν νά τά κατεργαστούν ώστε νά εξυπηρετήσουν σχετικά προηγμένες καταναλωτικές απαιτήσεις. Ίσως μάλιστα, υπό τή νέα τους αὐτή μορφή, τά εμπορεύματα αὐτά νά ἐπανεισάγονταν στη Λευκάδα.

Ἀκόμη, ἀποβλέποντας στὸν ἐταιρικό σκοπὸ αὐτῶν τῶν συντροφιδῶν, θά μπορούσαμε νά κρίνουμε κατὰ πόσο ἡ ἐμπορική δραστηριότητα εἶχε ἤδη παγιωθεῖ στὴν ἐντόπια κοινωνία, σύμφωνα πάντοτε μὲ ὅσα στοιχεῖα μᾶς προσφέρει τὸ ἀρχεῖο τοῦ Γ. Ζαμπέλη. Καταρχὴ βέβαια θά πρέπει νά παραμερίσουμε τὶς 9 συντροφίες ποὺ ἀσχολοῦνταν εἴτε μὲ τὴν ἀγορὰ γεωργικῶν προϊόντων ἀπὸ τοὺς παραγωγούς καὶ τὴ μεταπώλησή τους στὴν πόλη εἴτε μὲ τὴν ἀγορὰ, θαλάσσια διαμετακόμιση καὶ μεταπώληση πραγμάτων, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ δραστηριότητά τους δέν συνίστατο στὴν παραγωγή ἐμπορευσιμῶν ἀγαθῶν ἀλλὰ στὴ διαμεσολάβηση ἀνάμεσα στοὺς παραγωγούς καὶ στὴν ἀγορὰ. Ἔτσι, ὅπως ἄλλωστε προαναφέραμε, ἡ ἐμπορική τους δραστηριότητα ἦταν πρόσκαιρη, ἐξαρτιόταν κυρίως ἀπὸ τὴ διαθεσιμότητα κεφαλαίου καὶ ἀπέβλεπε στὴ βραχυπρόθεσμη ἀποδοτικότητα αὐτοῦ τοῦ τελευταίου. Ἀλλὰ σὲ βραχυπρόθεσμη ἀποδοτικότητα τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου ἀπέβλεπαν, στὸ μεγαλύτερο μέρος τους, καὶ οἱ ὑπόλοιπες 25 συντροφίες: τόσο οἱ 5 συντροφίες γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση ψαροκάικων ποὺ ἀπέβλεπαν στὴ συλλογὴ μιᾶς πρώτης ὕλης (ψάρια), ὅσο καὶ τὰ 3 μαγαζιά λιανικῆς πώλησης ἐμπορευμάτων ποὺ ὑπῆρχαν ὅσο χρειαζόταν γιὰ νά πωληθεῖ ἡ ἤδη ἀγορασμένη πραγμάτεια, ἀλλὰ καὶ οἱ μύλοι, τὰ ἐλαιοτριβεῖα κ.λπ. Θά μπορούσαμε λοιπὸν νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ σύντροφοι, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀντιμετώπιζαν πάντοτε τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐπιστροφῆς τους στὸ χῶρο τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν.

Σχετικὸς ἄλλωστε μὲ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση εἶναι καὶ ὁ πραγματικὸς χρόνος διάρκειας τῶν 25 αὐτῶν συντροφιδῶν. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς 8 συντροφίες γιὰ τὶς ὁποῖες γνωρίζουμε τὸ χρονικὸ σημεῖο ἐναρξῆς καὶ παύσης τῆς λειτουργίας τους, οἱ 6 διαλύθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν προβλεπόμενο ἀπὸ τὴν ἐταιρική σύμβαση χρόνο. Ἀλλωστε, ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἀρχείου, δέν προκύπτει τάση γιὰ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συντροφιδῶν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου: στὰ 1734 ὑπῆρχαν ἤδη 3 συντροφίες, ἐνῶ στὰ μέσα Ἰουλίου 1743 φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν 4 συντροφίες. Θά μπορούσαμε ἐπίσης ν' ἀναφέρουμε ὅτι, κάθε χρόνο καὶ γιὰ μία περίοδο 7 χρόνων, κατὰ μέσο ὄρο πραγματοποιοῦνταν 2 συστάσεις συντροφιδῶν ἔναντι 3 διαλύσεων ἀντιστοίχως.

Τὸ δείγμα ποὺ χρησιμοποιοῦμε εἶναι βεβαίως ἐξαιρετικὰ περιορισμένο γιὰ τὴ συναγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Ὡστόσο, θά μπορούσαμε ὁπωσδήποτε νά διαβεβαιώσουμε ὅτι δέν βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἄνθηση

της εμπορικής δραστηριότητας στη Λευκάδα κατά τη χρονική περίοδο που μᾶς ενδιαφέρει. Τόσο ἡ ἐξεύρεση κεφαλαίων ὅσο καὶ ἡ ἀνάληψη τοῦ ἐμπορικοῦ κινδύνου φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσαν καίρια προβλήματα γιὰ ὄσους ἤθελαν νὰ συστήσουν συντροφίες. Ἡ συνηθισμένη λύση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση αὐτῶν τῶν προβλημάτων συνίστατο στὴ συνένωση κεφαλαίου καὶ προσωπικῆς ἐργασίας ἢ ἰδιαίτερων ἱκανοτήτων τῶν ἀτόμων. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, βρήκαμε ἄτομα ποὺ εἰσέφεραν τὸ σύνολο ἢ σχεδὸν τῆς πρᾶματίας σὲ μαγαζιά λιανικῆς πώλησης, καθὼς καὶ χῆρες ποὺ εἰσέφεραν ψαροκάικα ἢ μύλους στὶς ἀντίστοιχες συντροφίες, χωρὶς περαιτέρω παραγωγικὴ δράση μέσα σὲ αὐτές.³¹ Ἀντιθέτως, παρὰ τὴν ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ διαφορά στὶς εἰσφορὲς τῶν συντρόφων καὶ θέλοντας νὰ κατανεῖμουν τὶς ἐνδεχόμενες συνέπειες τοῦ ἐμπορικοῦ κινδύνου, ἢ συμμετοχῆ τόσο σὲ κέρδη ὅσο καὶ σὲ ζημιές προβλεπόταν πάντοτε σὲ ἴσα μέρη, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν συντροφῶν σὲ ψαροκάικα, ὅπως προαναφέραμε.

Εἶδαμε λοιπὸν ὅτι ἡ σφαῖρα τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητας τῶν συντροφῶν ἦταν στενὰ συνδεμένη μὲ τὸν ἀγροτικὸ χῶρο. Ἄλλὰ καὶ σὲ καθένα χωριστὰ ἀπὸ τοὺς συντρόφους, ὁ ἀγροτικὸς χῶρος μοιάζει νὰ παρέμενε πάντοτε οἰκείος.

Ἀξίζει νὰ διερευνήσουμε τὴ δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυξε καθένας ἀπὸ τοὺς συντρόφους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χρονικῆς περιόδου ποὺ μᾶς ενδιαφέρει, ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς συντροφίας τῆς ὁποίας ἦταν μέλος. Πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀναζητήσαμε πληροφορίες καὶ στὶς νοταριακὲς πράξεις τοῦ Ἰω. Γαβαλά, ποὺ συντάσσονταν συγχρόνως μὲ αὐτὲς τοῦ Γ. Ζαμπέλη.

Πιὸ εἰδικά, μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ δραστηριότητα 80 συνολικὰ συντρόφων ποὺ μὲ μιὰ ὀρισμένη ιδιότητα συνέβαλαν στὴ σύνταξη τῶν νοταριακῶν πράξεων τοῦ Γ. Ζαμπέλη. Ἀπὸ τὸ συνολικὸ αὐτὸ ἀριθμὸ, οἱ 5 ἦταν γυναῖκες: οἱ 2 εἶχαν τὴν κυριότητα κτημάτων ὅπου ἡ συντροφία στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ἐμελλε νὰ ἀνεγείρει μύλο, ἢ μία εἶχε στὴν κυριότητά της τὸ 1/3 ἑνὸς ἐλαιοτριβείου καὶ οἱ ἄλλες 2 διέθεταν τὴν κυριότητα ψαροκάικων τὰ ὁποῖα ἤθελαν νὰ ἐκμεταλλευσθῶν συνάπτοντας συντροφίες μὲ ἄλλους.³² Καὶ οἱ 5 εἶχαν τὸ δικαίωμα ν' ἀσκοῦν τὸ ἐμπόριο «ὡς χῆρες ἐλεύθερες ὅπου ἦταν», μποροῦμε δὲ νὰ πιθανολογήσουμε ὅτι ἀπέκτησαν τὰ παραπάνω ἀγαθὰ ἀπὸ κληρονομία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν νοταριακῶν πράξεων ὅτι εἶχαν κάποια παραγω-

31. Συντροφ. συμβ. 6 Ἰουν. 1742, 23 Φεβρ. 1743· καταχώρ. 21 Μαΐου 1740· ἀγοραπωλ. 19 Ἰουλ. 1742.

32. Διαθ. 22 Ἀπρ. 1738· ἀγοραπωλ. 10 Δεκ. 1741, 19 Ἰουλ. 1742· καταχ. 21 Μαΐου. 1740· συντρ. συμβ. 6 Ἰουν. 1742, 23 Φεβρ. 1743.

γική δραστηριότητα είτε στα πλαίσια της συντροφίας τους είτε έξω από αυτή.

Από τους 72 άντρες συντρόφους που γνωρίζουμε το αντικείμενο δραστηριότητας της συντροφίας τους, συναντήσαμε συχνά το ίδιο άτομο να συνεταιρίζεται διαδοχικά με άλλους σε διάφορες συντροφίες και με διαφορετικό αντικείμενο. Ποτέ όμως κάποιος από αυτούς δεν συμμετείχε σε συντροφίες για την εκμετάλλευση των άλυκων, των ιχθυοτροφείων ή των δημοσίων προσόδων. Επίσης, σε αυτές τους τις μετακινήσεις οι σύντροφοι δεν μετέβαλλαν ριζικά τον τομέα της δραστηριότητάς τους, με την έννοια ότι, αφού είχαν ήδη εξασκήσει το χερσαίο ή το θαλάσσιο εμπόριο συνέχιζαν κατά κανόνα να δραστηριοποιούνται στον ίδιο χώρο.³³

Τα μέλη των συντροφιών για την εκμετάλλευση ψαροκάικων, σε ορισμένες περιπτώσεις, συμμετείχαν διαδοχικά και σε άλλες συντροφίες, που είχαν όμως πάντοτε το ίδιο αντικείμενο απασχόλησης.³⁴ αλλά και γενικά, από το σύνολο του αρχείου προκύπτει ότι δεν επιδείκνυαν καμιά δραστηριότητα πέρα από τα πλαίσια αυτών των συντροφιών. Αντιθέτως, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο κάποιος σύντροφος του χερσαίου εμπορίου να επενδύει κάποια συγκεκριμένη στιγμή στην αγορά, θαλάσσια διαμετακόμιση και μεταπώλησηπραματειών.³⁵ Ο χρόνος αυτής της ενέργειας μπορούσε να είναι πριν, συγχρόνως ή μετά την ύπαρξη μιάς άλλης συντροφίας του χερσαίου εμπορίου όπου ήδη συμμετείχε. Γεγονός πάντως είναι ότι το είδος αυτών τωνπραματειών, όπως ήδη αναφέραμε, δεν είχε καμία σχέση με το αντικείμενο δραστηριότητας των συντροφιών στις οποίες εκ παραλλήλου συμμετείχαν τα έν λόγω πρόσωπα. Με τις παρατηρήσεις αυτές νομίζω ότι ενισχύεται ή υπόθεση ότι βασικός στόχος των συντρόφων δεν ήταν τόσο η εγκαθίδρυση μιάς κανονικής εμπορικής δραστηριότητας όσο η βραχυπρόθεσμη πραγματοποίηση κέρδους.

Αλλά αυτές δεν ήταν οι μόνες δραστηριότητες στις οποίες συναντούμε τους συντρόφους. Έτσι, τους βρήκαμε να παίρνουν μέρος στις συναλλαγές του αγροτικού χώρου, ενώ συγχρόνως ήταν μέλη συντροφιών και ασκούσαν εμπορική δραστηριότητα: αγόραζαν αγροτικά κτήματα ή μίσθωναν χωράφια ή και δέχονταν έλιες για εξόφληση χρέους προς αυτούς, τη στι-

33. Βλ. εξαίρεση στις διαθήκες 27 Αύγ. 1737, 1 Δεκ. 1738 και στα κωδικέλλα 4 και 12 Δεκ. 1738, όπου σύντροφος σε εργαστήριο συμμετείχε συγχρόνως σε θαλάσσια συντροφία.

34. Σύμβ. ναυτολ. 4 Φεβρ. 1740· συντρ. σύμβ. 7 Αύγ. 1740· αγοραπωλ. 19 Ίουλ. 1742.

35. Πρβλ. συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. και 15 Δεκ. 1735 και συντρ. συμβ. 10 Αύγ. 1740, 7 Μαρτ. 1742· διαθ. 31 Οκτ. 1742, 27 Ίουν. 1743.

γμή που υπήρχε ή συντροφία τους δραστηριοποιημένη.³⁶ Ἀλλὰ καὶ γεωργικὲς ἐργασίες ἀναλάμβαναν οἱ σύντροφοι ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐμπορικὴ τους δράση μέσω τῶν συντροφιδῶν: ἀναλάμβαναν τὴν ἐμφύτευση κάποιου χωραφιοῦ ἢ τὴν καλλιέργεια του ὡς ἀγρολῆπτες ἢ λόγω ἀντιχρήσης γιὰ κάποιο δάνειο ποὺ εἶχαν ἤδη παραχωρήσει.³⁷ Θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπισημάνουμε λοιπὸν ὅτι ἡ ἐμπορικὴ δραστηριότητα δὲν εἶχε ἀπορροφήσει τελείως τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν συντρόφων αὐτῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ δραστηριότητα αὐτῶν τῶν ἀτόμων μετὰ τὴ διάλυση τῶν συντροφιδῶν ὅπου συμμετεῖχαν, ἡ πηγὴ ποὺ χρησιμοποιοῦμε δὲν μᾶς δίνει ἐπαρκῆ στοιχεῖα λόγω κυρίως τῆς περιορισμένης χρονικῆς της διάρκειας. Ἐν προκειμένῳ λοιπὸν διαθέτουμε μόνο ἐνδείξεις: ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἀγόρασε ἀμπέλια μετὰ τὴ μεταπώλησηπραμάτειας ἀπὸ τὴ συντροφία ὅπου συμμετεῖχε³⁸, δύο πρῶην σύντροφοι ἀγόρασαν ἐπίσης ἀπὸ κοινοῦ ἀμπέλια καὶ χωράφια λίγο μετὰ τὴ διάλυση τοῦ ἐργαστηρίου ποὺ ἐκμεταλλεύονταν συνεταιρικά.³⁹ Ἄλλωστε καὶ οἱ διαθήκες, Ἰνβεντάρια κ.λπ. αὐτῶν τῶν προσώπων—ὅπου ὑπάρχουν—μαρτυροῦν ὅτι ἡ περιουσία τους περιλάμβανε σὲ μεγάλο μέρος ἀντικείμενα ἀγροτικοῦ χαρακτήρα.

Μήπως ἄραγε θὰ μπορούσαμε νὰ υποθέσουμε ὅτι, ξαναρχίζοντας τὶς δραστηριότητές τους οἱ σύντροφοι στὸν ἀγροτικὸ χῶρο, βρῖσκονταν καὶ πάλι σ' ἕνα χῶρο πῶς γνῶριμο καὶ κυρίως πῶς ἀσφαλῆ γι' αὐτοὺς; Ἄς μὴν ξεχνᾶμε βέβαια—πάντοτε στὰ πλαίσια τῆς σχετικότητας ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἱστορικὴ μας πηγὴ—ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀγροτικὴ οἰκονομία, μ' ἐμφανῆ τὰ ὄρια ποὺ θέτει σὲ μεγάλο βαθμὸ ὁ οἰκογενειακὸς της χαρακτήρας στὴ διαδικασία ἀνταλλαγῆς τῶν ἀγαθῶν. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα λοιπὸν, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐντόπια κοινωνία διακινουῦνταν κυρίως ἀντικείμενα ἀγροτικοῦ χαρακτήρα, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν συντροφιδῶν ἀπέβλεπε εἴτε στὴν πρωτογενῆ κατεργασία γεωργικῶν προϊόντων εἴτε στὴν ἀλιεία, δραστηριότητες δηλαδὴ σὲ μικρὸ βαθμὸ ἐξειδικευμένες. Ἀκόμη, μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ γεωργικὲς δραστηριότητες συγκέντρωναν τὴν προτίμηση τῶν ἀτόμων, ἀφοῦ μόνο οἱ 11 σύντροφοι ἢ ποσοστὸ 15% εἶχαν ἐπαφὴ μὲ τὴ θάλασσα, εἴτε ψαρεύοντας εἴτε μεταφέρονταςπραμάτειες.

Ἐπίσης, τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συντρόφους, μιὰ ὀρισμένη

36. Ἀγοραπωλ. 23 Μαρτ. 1740. Βλ. ἐπίσης ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἰ. Γαβαλά μίσθωση ἔργου 2 Φεβρ. 1734· λιβέλλο 11 Ἰαν. 1740· ἐξόφλ. 28 Μαρτ. 1743.

37. Διανομὴ ἀμπελιοῦ 31 Μαρτ 1741· ἐπίμ. ἀγρολ. 30 Ἀπρ. 1738· ἀντιχρήσεις 14 Μαρτ. καὶ 19 Ἀπρ. 1737, 28 Ἰαν. 1740, 1 Μαῖου 1743· δάνεια 21 Ἰουν. 1738, 29 Νοεμ. 1741.

38. Ἀγοραπωλ. 1 Μαρτ. καὶ 28 Ἰουν. 1741.

39. Ἀγοραπωλ. 30 Ἀπρ. 1740, 8 Ἰαν. 1743.

στιγμή, άσכולούνταν με την άγορά και μεταπώλησηπραματειών θά πρέπει βέβαια νά θεωρηθεΐ ώς δραστηριότητα με καθαρά έμπορικό χαρακτήρα, αλλά με έντονο παρόλ' αὐτὰ τὸ στοιχείο τῆς προσωρινότητας. Ἐτσι, φαίνεται ὅτι ὀφείλουμε ν' ἀποδώσουμε τὴν αἰτία σύστασης αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν συντροφιῶν στὴν ἐπιδίωξη τῶν ἀτόμων γιὰ ἄμεση ἀπόδοση τῶν κεφαλαίων τους. Κι ἄς ἐπισημάνουμε τὸ γεγονός ὅτι, στὶς συντροφίες αὐτὲς καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας πὸ μελετοῦμε, κάθε σύντροφος συνεταιρίστηκε μία μόνο φορὰ γιὰ τὴν πραγματοποίηση θαλάσσιου ταξιδιοῦ καὶ τὴ μεταφορὰπραμάτειας — με μία μόνο ἐξαίρεση σὲ σύνολο 11 ἀτόμων πὸ ἀποτελοῦσαν αὐτὲς τὶς συντροφίες.⁴⁰

Γ. Ἡ νομικὴ ὀργάνωση τῶν συντροφιῶν⁴¹

Ἐπὸ τὸ σύνολο τῶν 35 συντροφιῶν — πὸ ὅλες τους ἦτιν καθαρά προσωπικοῦ χαρακτήρα — οἱ 10 συστάθηκαν με νοταριακὴ πράξη τοῦ Γ. Ζαμπέλη ἐνῶ ἡ σύμβαση σύστασης μιᾶς ἄλλης εἶχε τὸν τύπο τοῦ ιδιωτικοῦ ἐγγράφου καὶ τελικὰ καταχωρίστηκε στὸ ἀρχεῖο πὸ ἐξετάζουμε. Μποροῦμε λοιπὸν νά διαπιστώσουμε ὅτι, ἀκολουθώντας σταθερὰ μία τυπολογία, τὰ συμβαλλόμενα ἄτομα προέβλεπαν καὶ ρύθμιζαν πολλὰ νομικὰ ζητήματα σχετικὰ με τὴ λειτουργία τῆς συντροφίας τους, καθορίζοντας τὰ δικαιώματα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις κάθε συντρόφου στὰ πλαίσια τῆς κοινῆς τους δραστηριότητας. Τέτοια ζητήματα ἦταν : ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ περιγραφή τοῦ ἀντικειμένου τῆς συντροφικῆς τους δραστηριότητας· τὸ ποσὸν καὶ ὁ τρόπος σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου τῆς συντροφίας· ὁ χρόνος διάρκειάς της· ἡ κατανομή τῶν ἐργασιῶν διαχείρισης τῶν συντροφικῶν ὑποθέσεων· ἡ συμμετοχὴ καθενὸς σὲ κέρδη καὶ ζημιές· ζητήματα προσωπικῆς εὐθύνης τῶν συντρόφων· ὁ τρόπος ἀπόδειξης τῆς συντροφίας· τέλος, ζητήματα σχετικὰ με τὴ λύση κι ἐκκαθάριση τῆς συντροφίας.

Ἐσοῦν ἀφορᾷ τὸν τύπο τῆς σύμβασης γιὰ τὴ σύσταση συντροφίας, εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἦταν πάντοτε νοταριακὴ πράξη, ἀλλὰ πολὺ συχνὰ ἦταν ιδιωτικὸ ἐγγραφο συνταγμένο ἀπὸ τοὺς συντρόφους ἢ καὶ δήλωση ἐνώπιον ἱερέα, ὁ ὁποῖος καὶ συνέτασσε τὸ σχετικὸ ἐγγραφο.⁴²

40. Συντρ. σύμβ. 10 Αὐγ. 1740. Ἐπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἰ. Γαβαλά, βλ. συντρ. σύμβ. 9 Νοεμ. 1734.

41. Βλ. κυρίως Λούντζης Ἐρμ., *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπτανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, ἀνατύπ., Ἀθήνα, Κάλβος, 1969. Μανὴν Δαν., *Περὶ τῆς ἀστικῆς, ἐμπορικῆς καὶ ποικιλῆς τῶν Ἐνετῶν νομοθεσίας*, μετάφρ. Μ. Ἰδρωμένου, Κέρκυρα 1889. Φραγκόπουλος Θ., *Ἢ ἐν ταῖς Ἰονίους νήσοις ἀστικὴ νομοθεσία κατὰ τε τοὺς Ἐνετικὸς νόμους καὶ τὰς ἐν ἰσχύϊ διατάξεις τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ κώδικος*, Ἀθήνα 1886. Lévy - Bruhl H., *Histoire juridique des sociétés de commerce en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Παρίσι 1938.

42. Διαθήκη 1 Δεκ. 1738· λύση συντροφιῶν 28 Ἰουν. 1740, 16 Μαΐου 1743· καταχώρ. 21 Μαΐου 1740.

1) *Τὸ ἀντικείμενο τῆς συντροφικῆς δραστηριότητος.* Μετὰ τὴν παράθεση τῶν στερεοτύπων σὲ κάθε σύμβαση στοιχείων (τόπος καὶ ἡμερομηνία σύναψης, ὀνοματεπώνυμο τῶν συμβαλλομένων κ.λπ.), τὸ πρῶτο σημεῖο στὸ ὁποῖο ἀναφερόταν κάθε νοταριακὴ πράξις σύστασης μιᾶς συντροφίας ἦταν ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς δραστηριότητάς της. Προκειμένου γιὰ τὶς συντροφίες τοῦ χερσαίου ἐγκατεστημένου ἐμπορίου, στὴ νοταριακὴ πράξις ἀναγραφόταν καταρχὴν ὅτι τὰ συμβαλλόμενα μέρη «μέλλουν νὰ συντροφέψουν εἰς μῦλον» ἢ «εἰς ἐργαστήρι» κ.λπ., χωρὶς νὰ ἐξειδικεύουν περισσότερο τὶς συνθήκες τῆς ἀπὸ κοινοῦ δραστηριότητάς τους, πράγμα ποῦ γινόταν στὴ συνέχεια, ὅταν κατένεμαν μεταξύ τους τὶς ἀναγκαῖες ἐργασίες καὶ τὶς εἰσφορὲς γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἐταιρικοῦ σκοποῦ.⁴³ Ἀντιθέτως, στὶς συντροφίες ἀγορᾶς, θαλάσσιας διαμετακόμισης καὶ μεταπώλησηςπραματειῶν περιγραφόταν λεπτομερέστερα τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος: ὁ τόπος καὶ ὁ τρόπος ἀγορᾶς τῆς πραγμάτειας, ἢ ἀνάθεση τῆς διαμετακόμισής της καὶ ὁ τόπος τῆς μεταπώλησής της.⁴⁴

2) *Ἡ σχηματισμὸς τοῦ κεφαλαίου.* Τὸ κεφάλαιο σχηματιζόταν ἀπὸ κάθε εἶδους εἰσφορὲς ἀπὸ μέρους τῶν συντρόφων, ποῦ ἢ ἀξία τους ὅμως ἦταν πάντοτε ἀποτιμημένη σὲ χρῆμα. Οἱ σύντροφοι τὸ διέκριναν ἀπὸ τὸ ἐνεργητικὸ ἢ παθητικὸ τῆς συντροφίας τους, θεωρώντας το ὡς ἓνα ποσὸν ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ συνεταιρικοῦ τους σκοποῦ καὶ προέβλεπαν ἀνὰ εὐγάζον πρῶτα τὸ καπιτόλι καὶ ὕστερα νὰ μοιράζον τὸ διάφορον ἢ τὴν ζημίαν». Ἐπίσης, τὸ ἐνδεχόμενο συμπληρωματικῶν εἰσφορῶν δὲν ἀποκλειόταν.⁴⁵

3) *Ἡ διάρκεια.* Φυσικὰ δὲν γίνεται λόγος διάρκειας προκειμένου γιὰ τὶς συντροφίες ἀγορᾶς καὶ μεταπώλησης ἐμπορευμάτων, ὅπου ἡ λύση τους ἦταν εὐνόητο ὅτι θὰ ἐπακολουθοῦσε τὴν πλήρη ἐκποίηση τῶν ἐμπορευμάτων. Σὲ τρεῖς περιπτώσεις μαγαζιῶν λιανικῆς πώλησης ἐμπορευμάτων ἢ λύση τῆς συντροφίας προβλεπόταν ἐπίσης νὰ γίνῃ μετὰ τὴν πλήρη ἐκποίηση τῶν ἤδη ἀγορασμένων ἐμπορευμάτων. Σὲ κάθε ἄλλη περίπτωση, ἢ διάρκεια δὲν καθοριζόταν καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι προβλεπόταν ὡς ἀόριστη. Προκύπτει ἐπίσης ὅτι ἡ συντροφία ἦταν δυνατὸν νὰ συνεχίσει, παρὰ τὴν ἀλλαγὴ στὸ πρόσωπο κάποιου ἀπὸ τοὺς συντρόφους, ποῦ ἐπερχόταν εἴτε μὲ μεταβίβαση ἐν ζωῇ τοῦ συντροφικοῦ μεριδίου εἴτε μὲ κληρονομικὴ διαδοχὴ.⁴⁶

43. Συντρ. συμβ. 7 Αὐγ. 1740, 6 Ἰουν. 1742.

44. Συντρ. συμβ. 5 Αὐγ. 1739, 7 Μαρτ. 1742.

45. Συντρ. συμβ. 5 Αὐγ. 1739, 10 Αὐγ. 1740.

46. Ἀγοραπωλ. 22 Αὐγ. 1739· δωρεὰ 4 Νοεμ. 1739.

4) *Ἔργασίες διαχείρισης τῆς συντροφίας.* Στὰ πλαίσια πού διέγραφε ἢ ἀπὸ κοινού δραστηριότητά τους καὶ ὁ νομικὸς δεσμὸς τῆς συνεταιίρισθῆς τους, οἱ σύντροφοι συμφωνοῦσαν «νὰ μὴν ἤμπορῆ ὁ ἕνας χωρὶς τὸν ἄλλον νὰ κάμη τίποτε, ἀμὴ συμφώνως» νὰ προβαίνουν στὶς ἀναγκαῖες ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ σκοποῦ τῆς συντροφίας τους. Στὴν περίπτωση ὅπου οἱ σύντροφοι ἦταν περισσότεροι ἀπὸ δύο, οἱ σχετικὲς ἀποφάσεις ἔπρεπε νὰ παίρνονται κατὰ πλειοψηφία.⁴⁷ Ἄν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀπὸ κοινού δραστηριότητος τῶν συντρόφων προϋπέθετε διαφόρων εἰδῶν ἐνέργειες γιὰ τὴν πραγματοποίησή του, τότε οἱ ἐνέργειες αὐτὲς κατανέμονταν μεταξὺ τῶν συντρόφων καὶ περιγράφονταν ἀπὸ τὴ συντροφικὴ σύμβαση.⁴⁸ Τέλος, ἡ ἴδια σύμβαση προέβλεπε μερικὲς φορές ἰδιαίτερη ἀμοιβὴ γιὰ κάποιον ἀπὸ τοὺς συντρόφους, πού θὰ πληρωνόταν ἀπὸ τὴ συντροφικὴ περιουσία «γιὰ τὸν κόπο του καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔξοδο φαίνεται ἀπὸ τοὺς λογαριασμοὺς ὅτι ἔκανε».⁴⁹

5) *Κέρδη καὶ ζημιές.* Ἀφοῦ γινόταν ἡ ἀνάληψη τοῦ κεφαλαίου, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ἀνάλογα μὲ τὴν εἰσφορά τοῦ καθενός, ἡ σύμβαση τῆς συντροφίας προέβλεπε τὴν κατανομὴ κερδῶν ἢ ζημιῶν μεταξὺ τῶν συντρόφων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συντροφίες γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση ψαροκάικων ὅπου, ὅπως εἶδαμε, ὁ κυβερνήτης τοῦ σκάφους δικαιοῦνταν τὰ 2/3 τῶν κερδῶν ἀλλὰ συμμετεῖχε κατὰ ἴσο μερίδιο σὲ ἐνδεχομένη ζημία, σὲ κάθε ἄλλη περίπτωση ἡ συμφωνία προέβλεπε γιὰ τοὺς συντρόφους «νὰ μοιράζον εἰς ὅμοια μερδικὰ τόσον τὸ διάφορον ὅσον καὶ τὴν ζημίαν», ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποσὸν τῆς εἰσφορᾶς τους.

6) *Εὐθύνη τῶν συντρόφων.* Ἀπέναντι σὲ τρίτα πρόσωπα πού συναλλάσσονταν μὲ αὐτοὺς, οἱ σύντροφοι εὐθύνονταν «ὁμοῦ καὶ ἰσόλδουμ» (in solidum) γιὰ ζητήματα πού προέκυπταν ἀπὸ τὴ δράση τῆς συντροφίας τους. Ὡς πρὸς τὴν εὐθύνη κάποιου ἀπὸ τοὺς συντρόφους ἀπέναντι στοὺς ὑπόλοιπους, αὐτὸς ὑποχρεωνόταν νὰ λογοδοτήσει γιὰ τὶς προσωπικὲς του ἐνέργειες πρὸς τοὺς ἄλλους σὲ χρόνον πού ἐπίσης καθοριζόταν ἀπὸ τὴ συντροφικὴ σύμβαση.⁵⁰ Ἐφόσον κάποιος ἀπὸ τοὺς συντρόφους θὰ παρέβαινε τὶς συμβατικὲς του ὑποχρεώσεις, ὑπῆρχαν δύο ἐνδεχόμενα: εἴτε προβλεπόταν ὅτι «ἂν τυχὸν κάμουν κανένα ἰκάνο εἰς τὴν συντροφίαν τους, πάραυτα νὰ ξεκαθαρίζουν τοὺς λογαριασμοὺς τους καὶ νὰ εὐγαίνουν χωρὶς κανένα διάφορον», εἴτε διόριζαν διαιτητὲς —ἀνθρώπους πρακτικῶς καὶ φοβό-

47. Συντρ. συμβ. 5 Μαρτ. καὶ 15 Δεκ. 1735, 5 Αὐγ. καὶ 2 Δεκ. 1739, 10 Αὐγ. 1740 κ.λπ.

48. Συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. 1735, 5 Αὐγ. 1739, 10 Αὐγ. 1740.

49. Συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. καὶ 15 Δεκ. 1735, 10 Αὐγ. 1740.

50. Συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. 1735, 10 Αὐγ. 1740.

θεους»—για την επίλυση τῆς διαφορᾶς τους.⁵¹ Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ὄρκου μέσα σὲ ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς διαιτητὲς ὡς μέσο ἀπόδειξης, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ πρόβλεψη ποινικῆς ρήτηρας ἀπὸ τῆ συντροφικῆ σύμβαση, δὲν ἦταν ἄγνωστες σὲ παρόμοιες περιπτώσεις.⁵²

7) Ἐπίδειξη τῆς συντροφίας. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ διάφορες πράξεις τοῦ ἀρχείου, καθέννας πού συμμετεῖχε σὲ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς διατηροῦσε καὶ τὸ ἀνάλογο κατάστιχο· κάθε σύντροφος ἐπίσης εἶχε καὶ τὸ δικό του κατάστιχο. Θὰ μπορούσαμε μάλιστα ν' ἀναφέρουμε παρεπιμπτόντως ὅτι οἱ 41 ἀπὸ ἓνα σύνολο 65 ἀνδρῶν συντρόφων ἢ ἓνα ποσοστὸ 63% γνῶρίζαν νὰ γράφουν (ποσοστὸ λίγο μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο συνολικὸ ποσοστὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἰδίου κοινωνικοῦ στρώματος—τοῦ κατώτερου—πὺ ἀγγίξει τὰ 60%), ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι 10 ἄνδρες σύντροφοι, πὺ ἀνήκαν στὸ ἀνώτερο κοινωνικὸ στρώμα (σιόρ), γνῶρίζαν στὸ σύνολό τους γραφή. Ἀπὸ κοινοῦ λοιπὸν οἱ σύντροφοι διατηροῦσαν καὶ συνέτασσαν τὸ εἰδικὸ κατάστιχο πὺ διέθετε κάθε σύντροφία, καταχωρίζοντας ἐκεῖ κάθε λογαριασμὸ πὺ προέκυπτε ἀπὸ τῆ δραστηριότητά τους. Οἱ διάφορες ἀπαιτήσεις ἀποδεικνύονταν ἔτσι σύμφωνα μὲ τὴν ἐγγραφή τους στὸ κατάστιχο: «διὰ κάθε κρέδιτο τῆς συντροφίας τους, τόσον μὲ σκρίτα ὡσάν καὶ μὲ κατάστιχον ἢ καὶ μὲ μόνον λόγον πίστεως».⁵³

8) Λύση καὶ ἐκκαθάριση τῆς συντροφίας. Ἡ λύση μιᾶς συντροφίας ἐπερχόταν εἴτε ἐπειδὴ εἶχε συμπληρωθεῖ ἡ χρονικὴ διάρκεια πὺ προβλεπόταν στὴ σύμβαση σύστασής της, εἴτε ἐπειδὴ εἶχε ἐπιτευχθεῖ ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε συσταθεῖ, εἴτε μετὰ τὴν περιέλευση τῆς κοινῆς ἐπιχείρησης σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς συντρόφους, λόγω θανάτου ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συντρόφους ἢ λόγω καταγγελίας ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συντρόφους ἢ μὲ τὴ θέληση ὄλων τῶν συντρόφων.⁵⁴ Ἐτσι, οἱ σύντροφοι ἐδήλωναν ἀπὸ κοινοῦ—στὴν τελευταία περίπτωση—τὴ σχετικὴ τους βούληση μπροστὰ στὸ νοτάριο, πὺ συνέτασσε καὶ τὴν ἀντίστοιχη πράξη. Τὴ λύση μιᾶς συντροφίας ἀκολουθοῦσε τὸ στάδιο τῆς ἐκκαθάρισης, στὸ ὁποῖο προέβαιναν εἴτε ἐξουσιοδοτώντας κάποιον ἀνάμεσά τους εἴτε μὲσω τρίτων προσώπων.⁵⁵ Μετὰ τὸ τέλος λοιπὸν καὶ αὐτῆς τῆς ἐργασίας, οἱ σύντροφοι ἐδήλωναν πλέον ὅτι

51. Συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. καὶ 15 Δεκ. 1735· συνυποσχ. διαιτ. καὶ ἀποφ. διαιτ. 12 καὶ 13 Φεβρ. 1736, 10 καὶ 12 Ἀπρ. 1742.

52. Συντρ. συμβ. 7 Αὐγ. 1740, 6 Ἰουν. 1742· καταχώρ. 23 Φεβρ. 1743.

53. Συνυποσχ. διαιτ. 3 Ἀπρ. 1736· πληρεξ. 23 Αὐγ. 1736· διαθ. 18 Μαΐου 1741· Ἰνβεντ. 19 Ἰαν. 1740.

54. Βλ. ἀντιστοίχως συντρ. συμβ. 9 Μαρτ. καὶ 15 Δεκ. 1735· ἀγοραπωλ. 19 Ἰουλ. 1742· καταχώρ. 12 Νοεμ. 1742· διαθ. 27 Αὐγ. 1737· συνυποσχ. διαιτ. καὶ ἀποφ. διαιτ. 12 καὶ 13 Φεβρ. 1736, 10 καὶ 12 καὶ 14 Ἀπρ. 1742· λύσεις συντρ. 28 Ἰουν. καὶ 26 Ἰουλ. 1740, 16 Μαΐου 1743.

55. Πληρεξ. 22 Ἰαν. 1736· διαθ. 27 Αὐγ. 1737· συνυποσχ. διαιτ. 8 Νοεμ. 1742.

«έξώφλησαν εἰς ὅλα τὴν συντροφίαν καὶ δὲν πρετεντέρουν τίποτε ἀναμεταξύ τους».

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ βασικὸ περιεχόμενο, ὑπῆρχε συχνὰ στὶς συμβάσεις σύστασης συντροφῶν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπιμέρους ρήτρες ποὺ προέβλεπαν καὶ ρύθμιζαν διάφορα ζητήματα ποὺ πιθανὸν νὰ προέκυπταν ἀπὸ τὴ λειτουργία τους. Συμπερασματικὰ λοιπὸν καὶ παίρνοντας ὑπόψη τὴ λεπτομερὴ ρύθμιση τῶν σχετικῶν μὲ τὶς συντροφίες ζητημάτων, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι, ὅσοι ἀποφάσισαν νὰ συνεταιριστοῦν γιὰ ν' ἀσκῆσουν ἐμπορικὴ δραστηριότητα, εἶχαν ἀκριβῆ γνώση τοῦ τρόπου ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ τῶν συντροφῶν.

Βεβαίως, οἱ δυνατότητες πληροφόρησης μέσω τοῦ ἀρχείου τοῦ Γ. Ζαμπέλη δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν παρὰ μόνο τὴ σκιαγράφηση τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐμπορικῆς δραστηριότητος τῶν λευκαδιτῶν κατὰ τὴ δεκαετία 1734 - 1743. Εἶναι ὥστόσο σαφές ὅτι, σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ὁ ἀγροτικὸς χῶρος συγκέντρωνε τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων, τὰ ἐν λόγῳ ἄτομα γνώριζαν ἤδη τὸ θεσμὸ τῶν συντροφῶν καὶ, ὑπὸ ὀρισμένες συνθήκες, δὲν δίσταζαν ν' ἀναλάβουν τὴ λειτουργία του. Μάλιστα, μοιάζει νὰ βρισκόμαστε στὸ μεταίχιμο μιᾶς ἐποχῆς ὅπου ἡ σφαῖρα τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει τὴν αὐτονομία τῆς ἀπέναντι στὴν ἀντίστοιχη ἀγροτικὴ. Παρόλ' αὐτά, οἱ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις μὲ ἀντικείμενο ἐμπορεύματα ποὺ ἀπαιτοῦσαν μιὰ ὀρισμένη ἐκ τῶν προτέρων μηχανικὴ κατεργασία δὲν ἦταν ἄγνωστες στὴν ἐντόπια κοινωνία, μόνο ποὺ προφανῶς ἐπρόκειτο γιὰ ἀγαθὰ εἰσαγόμενα.

Πράγματι, ἐνῶ εἶδαμε ὅτι οἱ συντροφίες ποὺ διεξῆγαν τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο μετέφεραν στὶς ἰταλικὲς πόλεις πρῶτες ὕλες πρὸς κατεργασία, ἀντιθέτως οἱ συντροφίες μὲ μονίμως ἐγκατεστημένο ἐπιχειρησιακὸ κέντρο καὶ μὲ ἔδρα τὴν πόλη τῆς Λευκάδας ἀσχολοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν πρωτογενῆ κατεργασία γεωργικῶν προϊόντων, ὥστε νὰ ἐξυπηρετήσουν προφανῶς τὶς ἀνάγκες διατροφῆς τοῦ ἐντόπιου πληθυσμοῦ. Δὲν τίθεται βεβαίως ζήτημα κατεργασίας προκειμένου γιὰ τὶς συνεταιρικές ἐκμεταλλεύσεις ἀλιευτικῶν σκαφῶν.

Ὡς πρὸς ὅλες τὶς συντροφίες ὅμως, βασικὸ πρόβλημα γιὰ τὴ σύστασή τους φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἐξεύρεση κεφαλαίων καὶ βασικὸ μέλημα τῶν συντρόφων ἦταν ἡ γρήγορη ἀπόδοση αὐτῶν τῶν κεφαλαίων γιατί, ὅπως φανέρωνε ἡ συμπεριφορὰ τους, βιάζονταν νὰ ἐπιστρέψουν στὶς γεωργικὲς τους ἀσχολίες, τὶς ὁποῖες ἄλλωστε ποτὲ δὲν ἐγκατέλειπαν τελείως. Ἴσως γι' αὐτοὺς ὁ ἀγροτικὸς χῶρος νὰ παρέμενε ἀκόμη πιὸ ἀποδοτικὸς, πιὸ οἰκείος καὶ πιὸ ἀσφαλῆς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ *

1

1740 Αδρούστον 10, Ἔπι[ἔτος παλαιό], Ἀμαξικῆ τῆς Ἀγίας Μαύρας. Ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ καγκέλω ἐμοῦ νοταρίου τὰ παρόντα μέρη καὶ κάτωθεν ὑπογεγραμμένοι, ὁ κὺρ Σωτήριος Δουκόπουλος, κὺρ Γεωργάκης Μαλακάσης καὶ κὺρ Ζάχος Ρογκότης κάτοικοι εἰς τούτην τὴν Χώραν, οἱ ὅποιοι θεληματικῶς καὶ ὁμογνώμως οἱ τρεῖς ἐσυμφώνησαν νὰ κάμουν συντροφίαν σὺν Θεῷ ἐπάνω εἰς τομάρια ἐργασμένα. Ὅθεν ἔστησαν διὰ καπιτόλι τῆς πραγματείας καὶ συντροφίας τους ὁ καθένας τζεκίνια χρυσὰ πενήντα καὶ τὰ ἀπύθωσαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἄνωθεν κὺρ Σωτηρίου, ὡσὰν ὁποῦ αὐτὸς ἔχει νὰ συνάξῃ τὰ αὐτὰ τομάρια μὲ ξεκαθαρωσύνην ὅτι ὅστερα ἀφ' οὗ συναχθῆ τὸ πρᾶγμα ἀπὸ τῶν ταμπάκιδες, εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωκαν εἰς καπᾶρο καὶ οἱ τρεῖς ὁμογνώμως τζεκίνια πενήντα, νὰ τὸ κομισιάρη καὶ παραδίδη εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κὺρ Ζάχου τοῦ ἄνωθεν. Καὶ αὐτὸς νὰ ἠμπορῆ νὰ ταξιδεῖσῃ μὲ τὰ αὐτὰ τομάρια, ὅπου ὁ Θεὸς θελήσῃ, καὶ φανισθῆ καὶ αὐτῶν τῶν τριῶν συντρόφων τὸ πλέα καλύτερον. Καὶ διὰ τοὺς κόπους του ὁποῦ ἔχει νὰ κάμῃ εἰς τὸ ταξίδι καὶ χασομερίαις του, ἐχαραστημένοι καὶ οἱ τρεῖς ὑπόσχονται καὶ θέλουν νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν μέσση τῆς συντροφίας τζεκίνια χρυσὰ ἐπτὰ καὶ μισό. Ὅμοιος νὰ εὐγάλῃ κάθε ἐξοδιᾶν ὅπου ἤθελε κάμῃ τόσον εἰς τὸ πάγμά του ὡσὰν καὶ εἰς τὸν καλὸν του γυρισμὸν καὶ φαγί του καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἐξοδιᾶν ὅπου ἤθελε τύχη νὰ δράμῃ, μὲ χρέος του νὰ κρατῆ καὶ νὰ γράφῃ εἰς χαρτὶ ξεκάθαρα κάθε ἐξοδιᾶν καὶ κάθε πούλησιν καὶ ἀγορᾶν ὁποῦ ἤθελε κάμῃ εἰς τὴν αὐτὴν πραγματείαν καὶ ταξίδι διὰ φῶς καθαρὸν τῶν συντρόφων του. Καὶ περιπλέον νὰ ἔχη ἄδειαν τὰ ὅσα σολδιά πιάσει ἀπὸ τὸ πρᾶγμα τῆς πραγματείας τους νὰ τὰ ἐνδύῃ ὅτι πρᾶγμα ἤθελε τοῦ φανεῖ ἀρμόδιον καὶ καλὸν διὰ ἀβαντάντζο τῆς συντροφίας ὅλης. Καὶ γυρίζοντας ἐδῶ καλὸ κατενόδιον νὰ ἔχη χρέος νὰ δείξῃ σωστὸν καὶ ξεκάθαρον τὸν λογαριασμὸν εἰς τοὺς συντρόφους του. Καὶ νὰ εὐγάζουν πρῶτον τὸ καπιτόλι τὰ ἑκατὸν πενήντα τζεκίνια, καὶ ὅστερα νὰ μεράζουν τὸ διάφορον ὁποῦ ἤθελε δείξῃ ἢ πραγματεία τους οἱ τρεῖς ὅμοια, ἔτση νὰ ἀγροικοῦνται καὶ οἱ τρεῖς ὅμοια εἰς κάθε ζημίαν ὁποῦ ὁ Θεὸς μὴ τὸ δώσῃ. Εὐγάζοντας ἀκόμη καὶ κάθε ἐξοδιᾶν ὅπου ἤθελε δείξῃ νὰ ἔκαμεν εἰς τὸ αὐτὸ βιάντζο ἀπὸ τὴν μέσση καὶ τὰ ἐπτὰ καὶ μισὸ τζεκίνι τὴν πλερωμὴν τοῦ κόπου του καὶ στράτας του θαλασσινῆς ὡς ἄνωθεν. Περιπλέον ξεκαθαρίζουν ὅτι τὴν κάθε φορὰν ὅπου ἤθελε χρειασθῶν οἱ ταμπάκιδες ἄσπρα δανεικὰ ἀπὸ τὸν κὺρ Σωτήριον ὡσὰν ὁποῦ αὐτὸς φαίνεται καὶ εἶναι ὁποῦ

* Δείγματα συντροφικῶν συμβάσεων.

κρατεί τὰ σολδιά της συντροφίας τους, νὰ τὰ δίδῃ εἰμὴ νὰ ἀγροικοῦνται δοσμένα μὲ τὴν γνώμην καὶ τῶν τριῶν συντρόφων. Ὅμοίως ἀκόμη ξεκαθαρίζουν ἀνίσως καὶ χρειασθῆ ἢ πραγματεία τους περισσότερα σολδιά, νὰ ἔχῃ χρέος νὰ βάνῃ ὁ καθένας τὴν πάρτην του. Καὶ οὕτως συμφωνῶντες ἐποίησαν τὸ παρὸν εἰς ἀσφάλειαν βεβαιώνοντάς το καὶ οἱ τρεῖς ἰδιοχείρως.

Σωτηριος Δουκοπουλος βεβεονο
Γεώργιος Μαλακάσις βεβεώνω
Ζαχος Ροκοτης βεβεγονο

2

1742 Ἰουνίον 6, ἘΠ[ἔτος παλαιώ], Ἀμαξικῆ τῆς Ἀγίας Μαρίας.
Ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ καγκέλω ἐμοῦ νοταρίον τὰ παρόντα δύο μέρη, ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ κυράντζα παπαδιά χήρα Μηλία τοῦ ποτὲ παπᾶ Σίμου Κοντάρη, καὶ ἐκ τοῦ ἐτέρου ὁ μισερ Σπύρος Συνοδιῶς ἐσυμφώνησαν ὡς κάτωθεν.
Ἦγουν μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ ἐσυμφώνησαν καὶ τὰ δύο μέρη νὰ κάμουν ἓνα μύλον ἀνεμόμυλον εἰς ὅποιον τόπον ἤθελε τοῖς φανισθῆ ἀρμόδια καὶ καλά, ξεκαθαρίζουν, ὅτι ὁ μὲν Σπύρος ὑπόσχεται νὰ βάλῃ ὄλην τὴν ξυλὴν καὶ νὰ τὴν εὐγάλλῃ ὁ ἴδιος καὶ νὰ τὴν δουλεύσῃ καὶ νὰ τὴν κάμῃ ὄλην ἔτοιμην ὅπου νὰ ἀλέθῃ, καὶ ὄλην αὐτὴν τὴν ἔτοιμασίαν τῆς ξυλῆς τοῦ μύλου καὶ διὰ τοὺς κόπους του ὅπου ἔχει νὰ κάμῃ νὰ τοῦ κλείωνται τζεκίνια σαράντα. Ἡ δὲ χήρα παπαδιά Μηλία ὑπόσχεται νὰ κάμῃ μὲ ἔξοδα ἐδικά της τὰ ἐπίλοιπα ὄλα χρειασόμενα τοῦ μύλου, ἦγουν τοῖχον, σιδερικά, πανιά, καὶ ἐπίλοιπα ἦγουν τάβιλαις, ἀντέναις καὶ καντρονία τὰ ὅποια ἐξοδιάζοντας αὐτὴ μὲ ἄσπρα ἐδικά της, ὕστερα νὰ κάνουν νὰ λογαριασμὸν τους καὶ νὰ κλείουν σαράντα τζεκίνια διὰ νὰ ἰσάσουν μὲ ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἢ ἐξοδιὰ τοῦ Σπύρου διὰ τὴν ξυλὴν, καὶ τὰ ὅσα περιπέσουν ὅπου νὰ ἐξοδιάσῃ ἢ ἀνωθεν χήρα παπαδιά νὰ ἀγροικοῦνται τὰ μισὰ αὐτῆς καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Σπύρου ὡσὰν συντρόφοι ὅπου εἶναι. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὸν μόνον νὰ τῆς τὰ δώσῃ νὰ ἠμπορῇ νὰ τὰ πέρῃ ἀπὸ τὴν δουλεύσιν τοῦ μύλου ἕως ὅπου νὰ ρεφρυσθῆ καὶ τότε ἔπειτα νὰ μεράζουν τὰ μέρη εἰς δύο τὸ κέρδος ὅπου ἠμποροῦν νὰ κερδίσουν ὡσὰν συντρόφοι ὅπου εἶναι καὶ νὰ ἠμποροῦν νὰ τὸν δουλεύουν οἱ δύο ἦγουν ὁ Σπύρος καὶ ὁ Ἀθανάσης υἱὸς τῆς αὐτῆς χήρας παπαδιάς, ἔχοντας χρέος ὁ αὐτὸς Σπύρος νὰ δείχνῃ τὴν τέχνην τοῦ μύλου τοῦ ἀνωθεν Ἀθανάση. Μὲ χρέος καὶ τῶν δύο μερῶν νὰ τὸν ἔχουν ἔτοιμασμένον διὰ ἄλεσμα ὄλον τὸν μῆνα τὸν ἐρχόμενον Ἀπρίλιον. Καὶ ὅποιος ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἤθελε μετανοήσῃ ἀπὸ ἐτούτην τὴν συμφωνίαν, τὴν ὅσην ἐξοδιὰν ὅπου ἤθελε κάμουν τόσον ὁ Σπύρος διὰ τὴν ξυλὴν, ὡσὰν καὶ ἡ χήρα παπαδιά διὰ τὸν τοῖχον

καὶ ἐπίλοιπα νὰ ἡμπορῇ νὰ τὴν πέρρη τὸ μέρος ὁποῦ μένει ἀμετανόητον μισο-
τιμῆς. Ἀκόμη ξεκαθαρίζουν ὅτι τὴν ὄσσην ἐξοδιὰν κάμουν διὰ τὸν τόπον
ὁποῦ μέλλει νὰ φαμπρικάρουν τὸν μύλον καὶ τὸ νόβελο τοῦ αὐτοῦ μολότοπου
νὰ τὸ πλερώνουν παντοτινὰ ἀντάμα. Καὶ οὕτως συμφωνῶντες ἐποίησαν τὸ
παρὸν γράμμα τὸ ὁποῖον θέλουν νὰ εἶναι στερεόν, βέβαιον καὶ ἀπαρασάλευ-
τον ἐν παντὶ καιρῷ, κριτηρίῳ καὶ βήματι, βεβαιώνοντας ἰδιοχείρως ὁ Σπύρος,
καὶ ὑπὸ μαρτυρίας.

Σπυρος Σινόδωο βεβεονο
Χριστος Παπαζογλις μαρτιρο
Αποστωλης Νταφλωρος μαρατηρω